

ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

Микола Буткович.

Ч. 9. ВЕРЕСЕНЬ

ЛІТОПИС

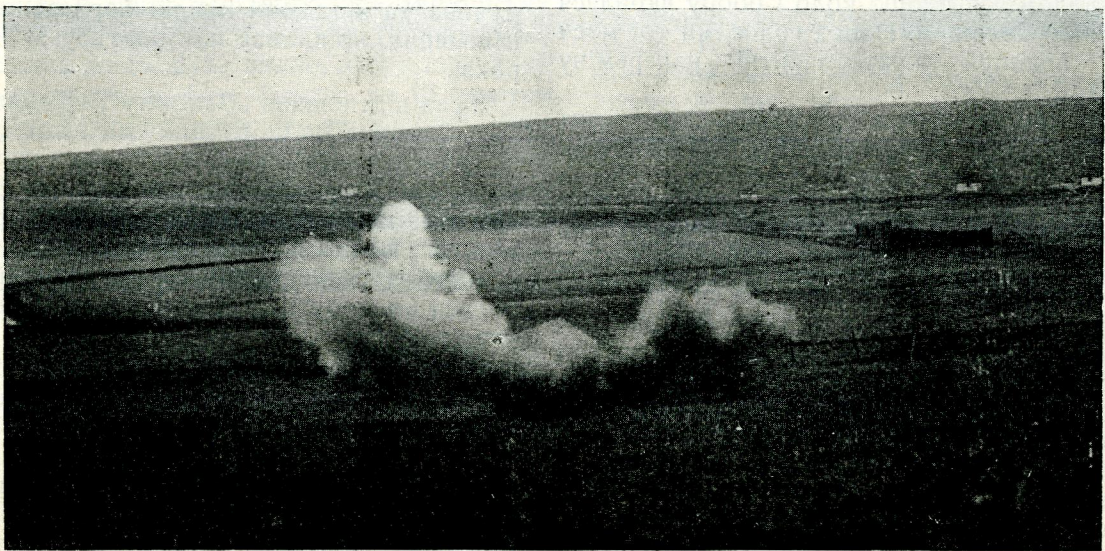
ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ

ІЛЮСТРОВАНІЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ
V. Річник

ЧИСЛО 9

ВЕРЕСЕНЬ

1933

ГРАНАТА

Шевченківське Свято в Одесі 1920 р.

Написав: *Олесь Вистренко*

Наш „Дім Виздоровців“, що містився при вулиці Полтавської Побіди (бічна) в Одесі, довідався в березні 1920 р., що в тому місяці відбудеться величаве свято в честь Т. Шевченка. Всі ми були цікаві, як справді почитають комуністи найбільшого українського поета — борця за визволення України... Цитати з творів поета виписані великими буквами на великих таблицях поруч відповідного малюнку уміщені на всіх видніших місцях міста пригадували й повідомляли, коли відбудеться свято в честь того, котрий все життя боровся проти насилля...

В день, призначений на свято, хто тільки був здоров, ішов на площу коло Собору, де була збірна точка й зачиналося свято. Коло Собору застали ми непроглядні маси народу. Були там різні громадські організації й товариства з таблицями, транспарентами, портретами поета та прапорами, були совітські військові частини з червоними прапорами, галицькі з червоним і жовтоблакитним і курінь формуючоїся галицько-чорноморської дивізії. В Соборі правилося богослуження. Маси народу напливали ще звідусіль... Згодом уся площа коло Собору вкрилася людським муравлицем. Понад головами тої маси повішали прапори жовтоблакитні напереміну з червоними.

Нехайно приїхав автом на площу командант совітської дивізії, здається 45-ої. Побачивши жовтоблакитні прапори, він розлютився, став на сидження авта та горлаючи, відгрожувався в сторону маси народу. Здається дав був наказ поконфіскувати жовтоблакитні прапори, та хтось з близьких дорадив йому, щоби дав спокій і він утихомирився. Чи остав, чи відїхав, не памятаю. Цей інцидент дійшов вмиль до відома маси та троха розбурхав її...

По якомусь часі, на даний знак рушив зпід Собору похід. Відкривала його совітська орхестра, за нею йшла совітська військова частина, опісля курінь або два чорноморсько-галицької дивізії з ген. Сокирою-Яхонтовом на чолі, за ними півкурінь виздоровців Галичан в англійським умундурованні та озброєнні і сотня виздоровців старшин У. Г. А. За військовими старшинами йшли різні культурно-освітні українські та професійні організації. Ідучи в поході я не бачив докладно, які саме й в якому порядку йшли цивільні організації.

Похід розвинувся Дерibasовською вулицею, опісля звернув вправо, перейшов кілька кварталів і знову звернув вліво так, що йшов вулицею попри величавий будинок Біржі та прямував на

війську оперу. На закрутах можна було бачити цей прегарний похід, в якому жовтоблакитних прапорів начисляли 24... Як дивилися на це червоні, не тяжко вгадати, одначе підчас походу не було жадного інциденту. Занадто величава була хвиля, щоби хтось важився її профанувати.

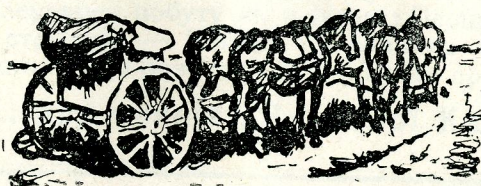
На площі коло Городської Думи й Музею був уставлений провізоричний пам'ятник поета, а недалеко від нього трибуна для промовців.

Всі військові частини й громадянство уставилися в порядку довкола пам'ятника. Отця П'я частина свята зачалася відспіванням „Заповіту“. З відкритими головами всі цивільні муштини, а в поставі на позір усі військові слухали ми добре відспіваного та глибоко відчутого „Заповіту“. Врештіння робив він на всіх потрясаюче. Внизу шуміло Чорне, козацьке Море, якого клаптик видно було щілиною між мурами... Площа вкрита непроглядною масою святочно настроєного, заслуханого... Одним злучені пієтизмом для поета недавно розділені непроходимим кордоном Наддністрянці і Наддніпрянці ось тут об'єднувалися духово та віддаючи поклін борцеві за волю по неволених, кріпилися на боротьбу за ідеали про рока..

Після відспівання „Заповіту“, слідували промови. Говорив відпоручник місцевої „Просвіти“ та інших громадянських установ, говорили салдати, аж згодом вийшов на трибуну старший віком робітник та зачав промовляти російською мовою. Ті, що ближче стояли до трибуни — Українці запротестували та заглушили його так, що він мусів зійти з трибуни, промовивши ледь кілька слів...

Після скінчення промов, відбулася дефілада учасників свята перед імпровізованим пам'ятником поета. Зачало дефілювати військо. Треба було бачити ті стрункі чвірки наших стрільців, що вирвалися з смертельних обіймів тифу і прийшовши трохи до здоровля йшли бадьорим кроком і своєю поставою викликали подив та захоплення всіх глядачів. Не одному з глядачів заблисла сльоза радості на очах на вид так карного та добре вишколеного українського війська...

Вечером того дня відбулося в Городській Опері врочисте представлення попереджене відповідною промовою. По закінченні вистави хтось заїнтонував „Інтернаціонал“, але саля мов на команду підхопила „Ще не вмерла Україна“ і кількочотними голосами засвідчила, хто справді почитає Шевченка.

Останні дії 2-го гарматного полку

Написав *Денис Онищук, б. оди. підст. УГА.*

Це діялося в другій половині січня 1920 року. Армія тифозних недобитків мала приказ пересуватися на південь України для відпочинку та переорганізування. Головний напрям був уздовж залізної дороги Жмеринка—Одеса. Як і багато інших частин, посувався тоді і наш, 2-ий гарм. полк II-ої коломийської бригади, по правій стороні згаданої залізниці.

Я йшов за останнім возом провіантового обозу, що телепався повільно, позаду батерій, із харчами та... набоями. На кожному возі лежав щонайменше один тифозний. Саме цей останній, вузький та високий віз, перевернувся недавно на поперечній дорозі. Ледво удалося нам у двох із візником поставити його знов на колеса. Ми перестрашилися, що нашого хорого добудемо вже неживим, бо він, із під скринькою із набоями, вже не подавав жадного знаку життя. Та на щастя його тільки трохи потовкло.

Холодний північно-східний вітер уперто добрався через легке убрання до живого. Я скулювався, втягав голову між плечі та закутувався щораз сильніше у синю, непідшиту, ще австрійську „мантлю“. Та це мало що помагало. Починало вечоріти, а села ще не було видно, хоч і запевняли нас, що до нього не буде більше, як 15 верстов із... гаком. Та колиб саме не отой „гак“. Тих 15 верстов уже перейшли давно, а „гаків“ ще кінця не видно. Може зблудили? Та ні. Сильні вибоїни в снігу переконували нас, що саме сюди проходив наш полк.

Вже пізно аж під вечір добилися до нашої цілі, малого молдованського села. Ціле село вже було заповнене військом. Мені ледви вдалося ще знайти в обсягу нашого району малу не заняту ще ніким, хатину бідного молдованина. Перемерзлий та перемучений з дороги, бо майже весь час треба було йти пішки, я радий був і з такого притулку.

Попоївши троха куті та вареників (це було саме в навечеря Йордану), пішов на відпочинок.

Другого дня рано, коло 10-ої години, ми мали виїжджати далше. Перед виїздом сказав мені хор. Гуцуляк, командант провіантового обозу, що я мушу перебрати провід одного воза. Дотеперішній його погонич, що горячкував уже від кількох днів, лежав цілком непритомний. Всі, дотепер здорові люди, включно до писаря, вже позанимали давніше в інших возах, це почесне місце візників. Вже й кухар став погоничем коней від кухні. Правду кажучи, кухонний погонич став кухарем, бо властивий кухар уже давно лежав хорий. Взагалі в нашій частині було так мало здорових людей, що часто на постою і варті не було кому держати. Я був останньою резервою, а вже й на мене прийшла черга. Тож не було іншого виходу, і я мусів зайнятися „своїми“ кіньми.

Надійшов час від'їзду і я почав запрягати „свої булані“. Та все мені щось не йшло. Ба шлюю обер-

ну, ба кінь заступить за посторонок, ба нашійники за короткі (якжеж, до біса, до того часу були добрі?). А тут і помогти нема кому. Поки я так ладився в дорогу, обоз давно вже виїхав. Довкруги мене зібралось чимало селян, що з іронічною усмішкою приглядалися моїй роботі та перешіптували якось підозріло. Я поставив приспішити свою роботу і чим скорше виїхати. Та чим скорше я старався запрягти, тим більше путалось все в моїх руках.

— Пан, чого так спішиш? — приступив до мене один із селян — От лучше продай коні, віз, та все, що там маєш, і оставайся між нами. Як не остогидло ще вам так шлятися та воювати? Колиб хоч знали за що та за кого так страдаєте, а то ходите по чужій землі, та тільки непокоїте спокійний народ.

— Так, так. Найкраще зробилиб — притакнув другий. — От ваші вже відійшли далеко й не будуть навіть знати... А я й самий купивби дещо, — мов знехотя додав.

— Та не приставай вже тільки. Він, думаєш, дурний? Певне тому й відстав від своїх, а мовчить, щоби ціну підбити, — вмішався й третій.

В цій хвилі я скінчив із кінською філософією, вискочив на віз та затяв коні багатом.

— Гей, пан, так не продаш? Дам вісім, дам десять тисяч лопатками!

Коні рванули з місця, аж вигнулися їм хребти, люди відскочили в боки і віз покотився по втопанім снігу.

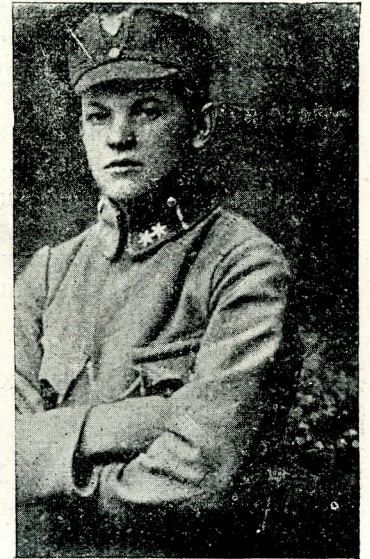
— Гей пан, продай, — ще вчув я за плечима. — Продай, а то пожалуєш, бо всеодно вам заберуть даром!...

Виїхавши за село, я свободніше відітхнув і пустив вільніше коні.

— Хибаж їм було трудно забрати в мене все даром, а мені дати прочухана, та пустити на всі втри? — вертілося мені з острахом у голові.

Та щастя, що так скінчилося, а то я й кріса не мав при собі, так, що в разі потреби і боронитися, чи хоч бодай налякати, не було чим.

Побачивши вже недалеко нашу кольону, я заспокоївся зовсім, пустив коні свободним кроком, а сам — заглибився у мрії.

Д. Онищук, одноп. вістун УСС.

Хто з нас тоді, в той час, не мріяв? Хто не згадував своїх рідних, своїх близьких? Хто не летів думками туди, далеко, де батько сумно сидів за столом, підперши голову рукою, а мати нишком утирає сльози, що так і тиснулися непрошені з очей, та крадьки, час від часу, поглядали в вікно? „А може, а може саме тепер нам зробить несподівану радість і тільки дивись, рипне фіртка, а він уже й на порозі... А може...“ І не можучи більше запанувати над собою, втиснувши обличчя в долоні, здавлювала глухе ридання...

Тож і я полетів думками туди, далеко, на зелену Буковину. Цеж уже другі різдвяні свята я не святкував із ріднею.

І пригадалося мені все: як я просився на війну, як не пускали мене з дому...

— Тиж ще за молодий, ще навіть 18 літ не маеш. Тебе навіть не приймуть, тиж ще хлопчина. Хоч пожди, поки не сповниться тобі 18 літ, а тоді, як буде потрібно, то й підеш, — успокоювала мене мати.

— Чогож я буду ще так довго, цілих два місяці, чекати? А до того часу, хто знає, що може статися! — боронився я...

І таки не видержав, — утік.

А завтра, завтра Івана Хрестителя, завтра день моїх уродин, завтра сповняється мені вже 19 літ. О, тепер уже ніхто не мігби мені закинути, що я ще за молодий на війну! Я вже тепер старий вояк, я вже маю воєнну практику за собою. Та шей яку! Із фронтів: польського, більшовицького, денікінського, три рази „поворотний“ перебув, — і я всміхнувся вдоволено „під вусом“, та приловив себе самий на тому.

Так заглиблений у мрії, я й не помітив, що вже давно дігнав нашу кольону та долучився до обозу.

Того вечора, 19 січня, ми доїхали до села Фльори, де осталися на ніч.

Вже тоді ходили глухі чутки, що армія Денікіна розбита, та що більшовики скорими кроками йдуть уперед. Перед нами стояло трудне питання, — що буде з нами? Деякі догадувались, що перейдемо через Дністер до Румунії, інші знов твердили, що ми злучимось з більшовиками, що про це знається вже напевно, тільки офіційально ще не оголошено і держиться ще покищо в тайні, щоб денікінці не довідалися вчасніше, ніж цього потрібно.

Розтаборившись на якійсь площі, здається подвір'ю б. поміщика, порозходилися всі по кватирках. Я тепер мусів уже шукати приміщення не тільки для себе, а й для коней. Та на моє щастя, знайшов таки зараз у долині, недалеко обозу.

Щоб на другий день не вставати надто рано, я попросив хазяйського хлопця, щоб він, поки я встану, кинув коням щонебудь їсти. Ще обійшовши „свою худібку“ на ніч, пішов спати.

Другого дня розбудив мене хлопець досить вчасно зі злобно-веселою усмішкою: — Ви ще спите, а більшовики вже обступили ціле село!

Я схопився як стій, та поквалпо почав збиратися. В цей час хлопець мене інформував, що більшовицькі повстанці обступили село зі всіх сторін,

а наші вже піддалися без бою. Я не дуже вірив хлопцеві, але в селі дійсно було спокійно. Зате я доглядив через вікно, як із протилежного горба сходило кількох повстанців у село. Вийшовши на вулицю, пустилися одинцем, із кісами на поготові, в глиб села. Хазяйський хлопець, через цілий час, то вибігав на подвір'я, то знову вертався до хати. Я дивився у вікно та, підсвистуючи якусь мелодію, додавав собі відваги. Хазяйка зі страху залізла аж на піч, та весь час не переставала воркотіти:

— Боже, Боже! Коли то вже раз скінчиться та кара божа? І за що народ так стражде? Колись усі були одного царя люди і всім добре жилося, а тепер таке настало, що ані суди-Боже. Якись українці, якись більшовики, якийсь Никон, якийсь Петлюра. І чого вони всі хочуть? Сиділиб собі дома всі, а то ні, захотілося воювати. І чомуж ти, сину, дома не сидів? — звернулася до мене. — Жив би собі спокійно, а тепер от, хто знає, що тебе чекає. Ах, Боже, Боже! Вороги ходять поперед хату, а він собі підсвистує, як на весіллі...

Я вже не мав часу дослухувати. Саме тоді вже проминав ворота останній повстанець, та раптом чомусь завернувся і попрямував до хати. Хлопець був тоді на подвір'ю і я догадуюся, що то він певне повідомив, що й тут, у хаті є один „галічанин“. Двері від сіней відчинив хлопець, а повстанець уже здалека спрямував кіса та крикнув:

— Рукі вверх!

Я підняв.

— Где твая вінтовка?

— Не маю, — кажу.

— Врйош сукін син! Как же так без вінтовкі?

— Ні, кажу, — я й не мав, спитайте хоч хазяйки.

Хазяйка цотакнула із печі і він повірив. Зате звернули його увагу мої нашивки на рукавах.

— А ето что? — спитав.

— Відзнаки, — кажу.

— Какіі, для чево ето?

— Відзнаки степеня, я — є вістун.

— Вістун? А что ето значить?

— Це — младший унтерофіцер — я пояснив.

— Так? Ти младший унтер? Так собірайсь, пай-дшош са мной.

— Куди, й чого? — питаю.

— До штабу. Нам приказали прітащить всех афіцеров.

— Яж, — кажу, — не офіцер.

— Всьо равно, афіцер ілі унтерофіцер, скаррей собірайся!

Не було іншої ради, треба було повинуватися. Я спакував свій наплечник, попросив ще хлопця, щоб скочив до обозу, та повідомив, що сталося із мною, та щоб відтам післали когось забрати коні, і — пішов.

У штабі вже були майже всі наші старшини. Вони всі були поденервовані, бігали, крутилися та сварилися із штабовцями повстанців. Домагалися, щоб можна було їм задержати при собі револьвери, бо то їх власність, та навіть запевнення під словом честі, що не будуть їх уживати проти повстанців, не помогли. Далі старалися переконати

повстанців, що ми вже не числимося їх ворогами, чого найліпший доказ те, що тепер не ставили їм збройного опору, а проти денікінців не виступили ще отверто, бо ждемо тільки відповідної хвили і т. д.

Штабовці дуже уважно слухали того всього, але не дуже давалися переконати. Найбільше їх злостило те, що кількох старшин, скориставши зі слабого нагляду, висмикнулися на конях і втекли майже їм зперед носа. Це був пор. Семака (буковинець), командант II-ої батареї, здається котрийсь із братів Тригуків із III-ої батареї, а інших не пригадую собі.

Штабовці відповідали, що колиб ми дійсно уважалися їхніми приятелями, то не бувби втікав ніхто. Тепер вони боялися, що ці втікачі повідомлять інші наші частини, і вони прийдуть нас відбивати. Тому рішили якнайскорше виїхати з села.

Я сидів собі спокійно в кутку та тільки прислухувався до цього всього. Вкінці вже було мені за багато і я спитався котрогось із штабовців, як довго я ще маю там сидіти. Він спитав, хто я та чого мене привели. Коли я йому розповів, він вилаяв здорово того „дурака, що нічого не розуміє“, та казав мені чимскорше йти, бо зараз маємо виїзжати.

Мої хазяї вже певно лагодилися присвоїти собі коні, бо дуже здивувалися, коли мене побачили знов, тимбільше, що хлопець і думки не мав йти до обозу, повідомити про мою пригоду.

Я зараз вивів коні зі стайні, та повів до обозу. Тут уже всі вози були запряжені окрім мого. Та мені не хотілося, саме в день моїх уродин (20-го січня¹⁾), пускатися голодному в далеку, незнану дорогу. Я припняв коні коло воза, добув казанок, набрав у кухні чорної кави та почав зі смаком заїдати.

Аж ось надбіг конем один зі штабовців та почав приспішувати, щоб чимскорше виїзжати. Нарешті спинився перед моїм возом.

— Ето чій лошаді?

— Мої, — відповів я спокійно.

— Ані чево не запряжони?

— Не мав ще часу, — відповів я, сербнувши кави.

— Так почемуж ти не запрягаєш?

— Хіба не бачиш, чай пю?

— Іді с.-с. скарей, а то я січас па красному с тобой разщітаюсь! — і блиснуло мені перед очима дуло нагана в його руці.

Не тямлю вже, що сталося з моєю кавою, бо й казанка я більше вже не бачив. Знаю тільки, що в одній хвилині коні вже були запряжені (де й зручність у мене та взялася?) і я вже виїзжав, разом із іншими з подвіря.

Потім нераз ще я згадував, який то дарунок мало що не довелося мені дістати із рук повстанця, саме в день моїх уродин.

¹⁾ Др. С. Шухевич, згадуючи у своїх споминах про роззброєння нашої частини (т. IV, ст. 68), подає хибно дату 21 січня. — О. Д.

По дорозі присівся на мій віз один із повстанців та почав розказувати про цей напад на нас. Оповідав, як то вони всі неохочо йшли на галичан і тільки згогад, що ми не будемо ставити їм опору, підбадьорював їх. Про те, щоб зводити з нами битву і думки в них не було. Може лиш кожний другий із них, мав тільки по 2—3 набої. Вистарчало, говорив, щоб ми були пустили одну ленту зі скоростріла, або один вистріл із гармати, щоб вони всі були розбіглися. Та помимо того вони йшли, бо їм потрібно було гармат і набоїв.

Я йому притакував та в свою чергу оповідав, що ми все одно не булиби билися із ними, бо не хотілиб проливати „братню пролетарську кров“, що моглиб були і так віддати їм дещо зброї, та тоді булиб стратили довіря у денікінців. А так все таки лучше, що вони ніби то нас роззброїли.

Потім мені навкучилася його балаканина і моє заняття погонича, я попросив його, щоб він „на хвильку“ занявся кіньми, а сам зіскочив із воза. Якийсь час йшов пішки, а потім пересів на інший віз і тим закінчив свою, таку коротку, та зате багату на вражіння, кар'єру візника.

Незадовго заїхали ми до містечка Окни, що потічком Ярликом переділене на дві часті. Східня у херсонській, а західня у подільській губернії. Нас приміщено у б. поміщицькій дворі, (про котрий, здається, згадує Чикаленко у своїм „Щоденнику“).

З початку нас потішали, що заберуть від нас тільки зброю, а обоз зі всім майном віддадуть нам назад. Та ще того таки самого дня кинулися на наш провіантовий обоз і розібрали все, до голих дощок. І цукор і шкіру і тютюн і сірники, яких ми мали ще щось два міхи й якими перед тим так дорожили, — все стало їх „военною добычею“. Щоб хоч дещо вратувати, пустились наші хлопці самі викрадати своє добро. Найбільше ще попало в наші руки махорки й сірників, і тільки мало лиш кому ще вдалося врізати шкіри хоч на пару підошов. До вечора вже був обоз зовсім порожній.

Хоч нас не держали під строгою вартою, зате зробили нас уважними, що містечко сильно обставлене заставами та стежами, так що колиб хто пробував утекти, зловлять і строго покарають. Та не зважаючи на ту пересторогу, вже таки першого вечера багато нараджувалися над утечею. А ще тої таки самої ночі ми мали нагоду переконатися, що повстанці дійсно добре стерегли містечка. Майже всіх утікачів попереловлювали на полі та позавертали їх знову на місце постою. Не знаю, чи карали їх якнебудь, та знаю, що ще і другого і третього вечера вдавалось їм переловлювати та завертати менше обережних утікачів. Та мабуть споре число було і таких, котрим таки вдалося вирватись поза обсяг ділання повстанчих стеж, про що ми переконалися вже аж при нашій відїзді.

Другого дня, коло 11-ої год. рано, забігали та заметушилися повстанці. То прискакав один їх вистовий та доніс, що десь там, коло якихось копиць сіна, кілька наших кавалеристів порубали

шаблями двох повстанців, що не дозволяли забирати сіно. Кільканацять повстанців зараз повискали на коні та пігнали в той напрям пімстити своїх товаришів, але потім так і вернули без нічого.

Зате третього дня прийшлося всім переживати ще більше напруження. Котрась із наших бригад (чи не 8-ма), довідавшись про нашу долю, пробувала нас відбити. Повстанчий штаб дуже занепокоївся та зарядив усі міри для оборони. Стягнули наші гармати коло церкви та почали ними „жарити“ навмання, мабуть більше для підбадьорення своїх чим для постраху неприятеля. Та до ніякого бою не прийшло. Говорилося, що наша делегація зажадала від повстанців негайного звільнення всіх полонених, нащо повстанці буцім то мали погодитися.

Вже другого, а головню третього дня було замітно ослаблення сторожі над нами. Видно було, що вони булиби вже й раді, щоб ми повтікали всі, бо по перше, мусіли нас усіх прохарчовувати, а по друге, що таки не знали, що мають із нами почати, та як нас позбутися. Тому ці вимоги нашої бригади прийняли з досить великим вдоволенням. Отже вже таки на слідуючий день почали нас виряжати в дорогу. Дали нам шість возів для багажів, одну кухню, харчів на пару день і одного живого вола. Ми розпрощалися досить по приятельськи. Повстанчий командант (здається от. Дибенко), просив навіть вибачення, заявляючи що гармати оставляє собі для конечної потреби тільки в формі позички, тимчасово, а коли вже надійдуть більшовицькі війська і ми злучимся вже з ними, то віддасть нам усе в порядку. Річ ясна, що ці їх запевнення були тільки нещирою формальністю, та через те ніхто й не брав їх по-важно.

Аж тепер, при відїзді, показалося, скільки наших скористало за цих три дні із можливости дати ногам знати. Нас попало в полон около 250 людей, а звільнилося тепер тільки — 106. і то по більшій часті або ще хорі, або виздоровці, що ледво волочили ноги за собою.

До нас приділено одного хлопця — розвідчика, що відпровадив нас поза друге село, де й кінчилася влада повстанців, і вернувся до своїх.

А ми поленталися далі на полудневий схід.

По кількаденім марші дігнали ми нашу бригаду, здається, аж у Захарівці. Там приділено нас на харчевий стан до одного з курнів бригади. По короткім часі почалася наша вандрівка як у зачарованім колі: Захарівка, Павлівка, Кассель, Гліксталь, Найдорф, Бергдорф, ба підходили аж недалеко Дністра, потім вертали знов і нераз доводилося по 2—3 рази бувати в тім самім селі. Армія Денікіна вже без сумніву була розбита. Більшовики тільки ще лиш тому не надходили, що не встигали так скоро поступати за відступаючими денікінцями.

Оповідали, що котрась із наших частин пробувала переправитися замерзлим Дністром до Румунії, та румуни гарматним вогнем розбили лід і цим самим унеможливили перехід. Не було ін-

шого виходу, тільки треба було скінчити з подвійною грою і остатися вірними заключеному уже, як говорилося, порозумінню із більшовиками. Ми перейшли до нім. колонії Гліксталь, де вже стояла 14-та бригада і там почали дожидати приходу більшовицьких військ. Аж по кількох днях прочитано нам у деннім приказі злуку з більшовиками та наказано почепити на шапках червоні стяжки. Деякі познімали тризуба та інші національні відзнаки зовсім, та багато прикрасило їх тільки червоними стяжками. Не одної німкинї червона спідниця пішла на „патріотичне діло“. Німці дивувалися, як то так несподівано і без ніякого шуму перетворилися ми в більшовиків, та всетаки і на далі відносилися до нас із повним довірям.

Ми з великим напруженням дожидали приходу більшовиків. Як стрінуться вони з нами, як будуть відноситися взагалі, які порядки позаводять? Може порозділюють нас малими гуртками між їхні частини, може позабирають нам наших старшин? Може..., та скільки то тоді думок із ріжними „може“ не снувалося в голові?

Окрім того ми боялися того моменту, коли то вже буде перевалюватися фронт нашою околицею. Ми денікінців не нападали, але боялися, щоб не стати на дорозі якої більшої їх відступаючої частини. Тоді або мусілиб ставити їм збройний опір, або добровільно пропустити їх дальше. В першім випадку денікінці, не маючи іншого виходу, мусілиби перебитися, бо залога Гліксталю не представляла собою такої великої збройної сили, хоч 14. бригада мала й артилерію. У другім випадку ми булиби провинилися проти нашого союзника. Та покищо дні минали якось спокійно. Аж десь коло 15. II. заалармовано всю залогу села. То ген. Шкуро наближався зі своєю кавалерією до села. Та на віддалі одного кількометра задержалися і вислали тільки делегацію із домаганням пропустити їх свобідно через село. Переговори велися біля школи. Наша команда обіцяла отворити їм дорогу тільки за попереднім зложенням зброї. Денікінці про це і чути не хотіли та закидували нам віроломство. На те один із наших старшин почав поясняти провідникові делегації, що нас вяже тепер інший договір і ми, як добрі вояки, мусимо поступати тепер згідно з нашими новими союзницькими вимогами.

— І ви, як добрий вояк, повинні це самі дуже добре зрозуміти, — додав наш старшина.

— Что это такое „вояк“, — спитав денікінець.

— Як би то сказати? Салдат, — старався висловлюватися по московськи. — Ви, кажу, будучи добрим салдатом...

— Я не салдат, я полковнік, — обурился провідник делегації.

Переговори так і не довели до нічого, і делегати поденервовані вернулися назад. Та видно було, що вони не будуть пробувати перебиватися силою. Нам видно було з села, як скоро по повороті делегації вони повернули коні і легким трапом скрилися за горбком. Наша артилерія, мабуть

для постраху, післала ще за ними навздогін три шрапнелі.

Чотири роки пізніше я стрічався в Букарешті з одним б. штабс-капітаном (Белоданов), що тоді був у тій частині кавалерії. Він оповідав мені, що вони були тоді дуже обурені нашою поведінкою і були там нас „рознесли“ всіх, як би не те, що мусіли бути дорожити кожною хвилиною, бо більшовики вже наступали їм на п'яти. Чи булоб удалося їм так легко нас „рознести“, то інша річ.

Вже не пригадую собі, чи від цієї кавалерії відстали, чи окремо прибукалися п'ять козацьких старшин та просили, щоб дати їм у нас захист, обіцяючи, що коли промине для них небезпека зі сторони більшовиків, вступлять до нашої армії. Першого дня довелось мені держати варту біля них. Чотири з них сиділи похмуро на лавках (їх держано в школі) та курили папіроску за папіроскою. П'ятий, стрункий, високий, із широчезною, по самі п'яти довгою буркою, ходив нервоно по клясі від одної до другої стіни. Я старався завести з ними балачку, та це мені не вдалося. Між собою вони не говорили також нічого. Мабуть передчували, бідняги, свою долю. Більшовики зараз таки першого дня по своїм приході, на основі чийогось донесення, зажадали видачі полонених і таки зараз того самого дня всіх розстріляли за селом.

Слідуючого ранку, після пригоди з денікінською кавалерією, донесла наша кінна розвідка, що із Найдорфу прямує на наше село велика сила денікінців. Все заметушилося в селі, все, що жило, вхопило за кріси і всі горячокво приготувалися до оборони, бо ясно було, що це вже наближаються фронтові частини, і нам вже не оминати оружноі сутички з денікінцями. Нам видали також кріси і ми перетворилися в піхоту.

Село мала боронити 14. бригада, а решта із 2-ої бр. мала вийти на поле і боронити праве крило села, що було більше zagrożене. Артилерія 14. бр. вистрілила 6 гранат проти неприятеля й замовкла. Переходячи попри крайні хати, ми бачили, як поза мурами загород у поспіху приміщували скоростріли. Кінна стежа вганяла селом. Тепер почала безпереривно стріляти ворожа артилерія, та стрільна навіть не долітали до села, а розривалися всі на полі. Ми вийшли на горбок і розтягнулися в розстрільну. Перед нами далеко у напрямі Найдорфу було видно величезну силу ворогів. Вони розтягнули свою піхоту в три розстрільні й ладилися до наступу. Поза піхотою в ярі чорнів обоз і артилерія.

Перед нашою розстрільною ходив поручник та роздавав прикази. Стріляти аж тоді, як ворог підійде на малу віддаль. Набої щадити. Видержати певно треба буде не довго, бо з тої сторони на них напірають більшовики. На право, за горбок, треба, щоб хтось пішов стерегти, чи нас не обходять. Зголосився одн. вістун Петро Войчишин (із Бурштина), та кликав і мене з собою. Я не пішов. Колиб так наскочили на нас, то розярені

певно забилиби нас на місці, а тут, у гурті, все таки безпечніше.

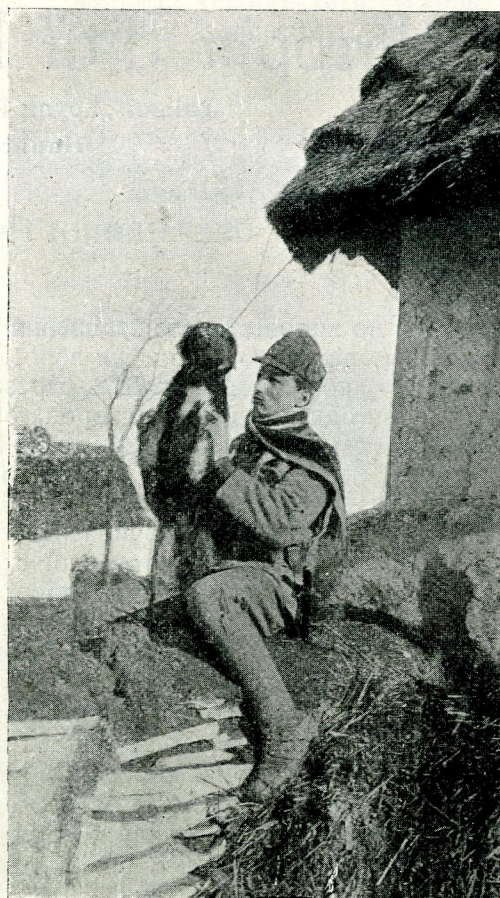
— Якраз навпаки, — старався він мене переконати. — Вони нас обходити не будуть, а підуть прямо на село, тоді там, за горбком, буде безпечніше. Колиб навіть переходили туди, то можнаби десь скочити в яругу, заритися в сніг і пересидіти, доки вони не перейдуть, а це довго не триває.

Та я таки відмовився і він пішов самий.

Ворожі розстрільні посувалися повільно вперед. Їх артилерія дальше острілювала поле перед селом. Одна шрапнеля розірвалася й над нашою розстрільною, з неї більший відломок зарився в сніг зараз недалеко поручника. За короткий час почали острілювати нас і крісовим вогнем. Кульки відбивалися від снігу й фуркотіли над нашими головами щораз частіше. Поручник приклякнув на одно коліно, а нам приказав відтягнутися яких 20 метрів узад та нагорнути перед собою купки снігу, щоб зникнути для ворога як ціль.

Ворог посувався повільно, та вперто вперед. Видно і думки не мав закинути плян перебитися через село.

Одно для нас було незрозуміле. Ми знали, що денікінці воюють переважно кавалерією. А тут аж три розстрільні самої піхоти. Видно було, що такій силі трудно буде опертися. Та все ще з нашої сторони не впав ані один стріл. Вижидали. Враз із нашого села вибігли два їздці й пігнули у напрямі противника. Ті почали їх острілювати

Їдилля в стрілецьких ровах. Тудика. Березень 1916.

гарматним вогнем, та гранати все розривалися позаду них. Ми остовпіли. Що це має значити? Парляментарі для переговорів, чи що? Ми з великим зацікавленням слідили за їздцями. Вони все гнали вперед і весь час вимахували білою хустинкою. По кількох вистрілах замовкла ворожа артилерія і вони вже повільніше зближалися до ворожих рядів. Зараз біля них збігся чималий гурток і якийсь час розмовляли. За якийсь час почали стягатися ворожі розстрільні і маршовою кільцею попрямували до села. Ми зробили те саме й почали спускатися в село, все ще не знаючи що сталося і з ким маємо до діла. Аж у селі вже ми довідалися, що то не були денікінці, а вже більшовики. Ми зараз на краю села усталися двома рядами по обох боках дороги і в цей спосіб, парадно, пропускали серединою надходячих більшовиків. Це була 45-та совіцька дивізія 14-ої армії. Проходили раді, веселі, захоплені.

— Спатрі, якіє все здоровіє парні!

— І у всех красніє бантікі на шапках, — доносилося із їх рядів.

Якеж було наше здивовання, коли на кінці кольони ми пізнали колишніх повстанців, що розоружили були нас у Фльорі. Стрінулися як давні добрі знайомі. Запитам з обох сторін не було кінця. По короткій розмові ми довідалися, що вони також були переконані, що це ще денікінці ста-

раються ставити їм опір, прикриваючи відступ своїх інших частин.

І колиб не ті два очайдухи, то певно полилася би була кров. А так обидві сторони були вдоволені, що це непорозуміння обійшлося без непотрібних жертв.

В селі більшовики майже не задержувалися і зараз пішли дальше доганяти денікінців. На відході наші давні знайомі обіцяли нам за 3—4 дні повернути наші гармати, та тільки ми їх і бачили.

А героями дня так і осталися ті два кавалеристи.

Їм також було підозріло, що у „денікінців“ проти звички сама піхота, і вони, більше з власної ініціативи, рішили заризикувати життям, жого маємо напроти себе.

Ми ще постояли яких 2—3 неділі в Гліксталю та вижидали повороту наших гармат. Від нас ходили навіть делегати, що домагалися повернення колишньої „позички“, та все надармо. Коли стало вже всім ясно, що ми вже не дістанемо своїх гармат назад, то розформовано нашу частину та порозсилано по інших гарматних полках, що саме тоді переформовувалися у гарматні дивізіони.

Я дістав приділення до 2-го важкого гарматного дивізіону, що стояв тоді у нім. кол. Цебриково, по лівій стороні залізної дороги Жмеринка-Одеса.

Історія 8-ої Галицької Бригади

(давнішої „Групи Рудки“ або „Групи Гофмана“).

Написав: Д-р Іван Карпинець.

II.

УТВОРЕННЯ ОПЕРАЦІЙНОЇ ГРУПИ В РУДЕЧЧИНІ ТА Ї БОЇ ДО 15. V. 1919 Р.

(Продовження).

3. Перші дні по вивідженню завішення зброї. Хоч операції по зірванню завішення зброї могли розпочатися, згідно з умовою, вже 2. березня рано, то однак так одна, як і друга сторона ограничувалася протягом кількох днів (аж до 6. III. вкл.) тільки до гарматної і крісової стрілянини, бо всю увагу прикладала до концентрації сил. Не дивота Полякам, що вони не розпочинали наступів, бо їм бракувало до цього достаточної кількості вояків, а група Бекера ще не була зорганізована, але треба дивуватися Укр. Начальній Команді, що потребувала ще цілого тижня, щоби пересунути на відтинку Городок Ягайл. - Судова Вишня кілька курнів і зо дві батареї та тим самим давала Полякам стільки часу, щоби могли роздобути трохи підкріпленнь. Бож прецінь Начальна Команда була певно повідомлена, що переговори щодо перемиря, з огляду на неуступчивість Поляків і антантської місії розіб'ються (делегатія до цих переговорів повинна була повідомляти про хід переговорів і Уряд і Начальну Команду, що вона певно й робила), а тому Началь-

на Команда повинна була заздалегідь все приготувати до цього, щоби цих кілька частин, які ще намічувалося пересунути в район головного удару, було готових до відходу та щоби були приготівані середники транспорту для людей, муніції та харчів. В цей спосіб можна було мати за два а найбільше три дні сконцентровані сили на наміченім відтинку та розпочати операції вже 3., а найпізніше 4. березня рано. Зanedбання Начальної Команди дали Полякам ще кількадегну проволоку в боях, а за цей час змогли вони перекинути вночі з 6. на 7. березня на загрожене місце операційну групу полк. Бекера в силі 1306 крісів, 19 скорострілів та 15 гармат (2^{1/2} курія, 2 похідні сотні та 3 батареї), до якої прилучено в Родатичах ще один курінь (майора Ярушкевича), що там був на позиції. Отже сили Поляків на відтинку Родатичі-Вовчухи між Городком і Судовою Вишнею скріпилися майже о 1^{1/2} тисяча крісів та 15 гармат, що значно мусіло утруднити акцію Української Армії.

Цілотижневу неприготованість Української Ар-

мії до боїв на відтинку Городок - Судова Вишня виправдує Гуперт частинно браком добрих шляхів в цьому районі, браком середників транспорту та невідповідною порою року. Однак, після нього — ці перешкоди не були такі великі, щоби їх при сильній волі не можна було скоро побороти й пише дослівно: „Однак не підлягає сумнівові, що Українцям бракувало при цьому ясно визначеної цілі й здецидованої волі до її досягнення. Тому то перші дні по зірванню ними (себто Українцями — І. К.) завішення зброї минули не використані ними так, що вла-

Штаб 1-го полку Дніпровської Гарматної Бригади у Дубаневичах пов. Рудки. Березень 1919.

ство бої викликали ми (себто Поляки — І. К.) 6. Ш. а й то нажаль за вчасно“ („Walki“ 199).

Ген. Розвадовський по виданню приказу творення групи Бекера, що мала рятувати залізничний шлях коло Судової Вишні й Городка, приказав всім підлеглим собі частинам, щоби з браку сил ніде не провокували боїв, бо знав добре, що час ділає для Поляків корисно, бо уможлиблює прихід помічі (Hupert: „Walki“, 201).

Отсе були причини зглядного спокою на фронті через цілий тиждень по зірванню переговорів. Пригадаймо їх собі ще раз; отже: 1) ще не скінчена концентрація українських військ; 2) брак до певної міри ясно означеної цілі, пляну ділання й що за цим іде — брак волі до побіди (про це ще буде мова); 3) приказ Розвадовського, щоби польські частини не провокували боїв, доки не надійде поміч.

Українські частини на відтинку Городок-Судова Вишня обмежилися в цьому часі (від 2—6. Ш. включно) до острілювання переїзджуючих поїздів між Судовою Вишнею і Городком. Польське ситуаційне звітлення з 4. Ш. згадує про обстріл укр. артилерією цього дня залізничного

шляху між Городком і Судовою Вишнею, а звітлення з 5. Ш. говорить про обстріл Городка й переїзджуючих поїздів; як подає Гуперт, вона острілювала також неутральний поїзд, що віз антантську місію та ранила в нім кілька осіб. На прочих відтинках українсько-польського фронту також не було більших випадів ані з одної ані з другої сторони. Живу діяльність проявляла тільки укр. артилерія, що особливо у Львові наробила Полякам багато шкоди. Стрільна укр. гармат поцілила тоді будинок, в яким находилася тоді команда Львова (при Бернардинській площі) та будинок команди одної групи. В часі цього бомбардування Львова тяжкою артилерією, вилетіла у воздух дня 5. Ш. коло 18 год. на черновецьким двірці частина польського складу муніції (600 тис. піхотних набоїв і 15.000 гарматних стрілен). Це була для Поляків величезна матеріальна втрата. Та крім самої втрати — цей вибух поділав дуже відємно на польську залозу Львова, а навіть на представників чужих держав, які там були. Цю хвилю треба було негайно використати й кинути зараз до наступу на Львів всі бригади, що його окружали; українські війська були бч тоді цілком певно захопили Львів. Однак Українці не спромоглися на використання цього вибуху й Поляки по хвилевій паніці вкоротці опамяталися. (Офіц. звітлення з Галицького фронту з 5. Ш. 1918; Шухевич: „Спомини“ I, 147—9; Hupert: „Walki“, 199—200).

4. Военна нарада в Гошанах; плян української офензиви. Подобиці пляну операцій Української Армії на відтинку Городок-Судова Вишня подано до відома командантам частин цього відтинку шойно дня 6-го березня 1919 р. на военній нараді, що відбулася в селі Гошанах, 7^{1/2} км. на

І. Гарматній п. Дніпровської Гарм. Бригади під Городком

північний схід від Рудок. Ми нині не можемо з цілою певністю сказати, хто з вищих командантів був тоді на цій нараді. Певно були там: полк. Коссак та отаман Долежалъ з команди III. Корпусу, полк. Кравс та шеф штабу 8. Самб. Бригади пор. Шльоссер, командант Бригади У. С. С. отаман Букшований, командант „Дніпровської Гарматної Бригади“ от. Білокриницький, сот. Гофман, командант „Групи Рудки“. З нижчих командантів мали бути команданти самостійних частин (куринів і полків). Отже певно були: сот. Носковський, командант полку піхоти У. С. С., сот. Станімір (III. курінь), сот. Ліськевич (III. кур.), поручники: Білінкевич, Іванович і Іваницький, команданти куринів Бригади У. С. С., пор. Гладилевич (I. кур.), пор. Левицький (II/24. кур.), пор. Ліщинський, чет. Гриць Голинський, командант „Окремого Загону“ свого імени і чет. Ясінчук (I./24. кур.). На цій нараді може були й команданти батерій. Здається, що з вищих командантів був ще полк. Шаманек.

Наради розпочалися о 13 год. в будинку приходства. Певно от. Долежалъ, тодішній шеф штабу III. Гал. Корпусу, познакомив присутніх з пляном офензиви, автором якого по вській правдоподібности був він сам, та вияснив поодиноким командантам частин їх завдання. Про оцінку пляну, хоч би зі сторони вищих старшин, що брали участь в нараді, не було мови. Одно може бути певне, що Начальна Команда цей плян передтим затвердила й тепер на нараді він став приказом, який належало безумовно виконати.

Як плян цієї наміченої офензиви виглядав, ми нині докладно не знаємо. Петро Будз, автор записок, виданих під заголовком „Гуцули в боях під Городком у марті 1919. р.“ („Український Скиталець“ 1922, ч. 12) подає, що операції після цього пляну, якого ціллю було заняття залізничної лінії Львів-Перемишль, мали розпочатися 8. III. 1919. р. о год. 5 рано, а вступне завдання, а саме перервання залізничного шляху коло Мельників (П. Будз подає „Мельниця“, що є помилкою — І. К.) призначено „Окремому Загонові чет. Гриця Голинського); у слід за цим мала розвиватися дальша діяльність у двох напрямках: Бригада У. С. С. мала йти на схід і зайняти Городок, а група куринів, між якими були три коломийські, мала посуватися через Судову Вишню на захід і зайняти Перемишль (стор. 8).

Однак ці відомости п. Будза не є докладні. Точніші інформації є в рукописі о. д-ра Вергуна. Ці записки подають, що в цілі перервання залізничної лінії та наступу на Судову Вишню і Городок, поділено всі сконцентровані на цьому відтинку частини на три групи: 1) „Групу Городок“, в склад якої увійшли два куріні, а це II. кур. сот. Станіміра й курінь пор. Ліщинського, а командантом групи став сот. Станімір; 2) другу групу творили всі три куріні Бригади У. С. С. а її командантом був от. Букшований; 3) третю групу коло Судової Вишні під командою сот. Ліськевича мали творити, як подає рукопис — слідуючі куріні: III. курінь сот. Ліськевича, I. курінь пор.

Гладилевича і „Гуцульський Курінь“ чет. Голинського. Команда всіх цих трьох груп мала міститися спочатку в Рудках, а відтак в Годвишні; шефом штабу зівстав пор. Шльоссер. Стільки відомостей подає рукопис о. д-ра Вергуна.

На основі цих двох джерел, доповнених ще усними інформаціями п. інж. Ліськевича та деяких інших осіб, та моїми власними спостереженнями в часі цієї офензиви, мусів її плян виглядати так: Ціллю офензиви було певно не тільки проломання залізничної лінії поміж Городком і Судовою Вишнею, але також заняття Городка та відтак певно й удар від Городка в східнім напрямі на Львів. Вступну задачу, а саме проломання польського фронту в околиці Родатич коло Мельників, що однозначне було із перерванням в цьому місці залізничного шляху, мав виконати „Окремий Загін чет. Голинського“. По довершенню тієї задачі а може й рівночасно мав розвинутися удар укр. частин у двох напрямках, ча північ і на північний схід, а завданням цих ударів було поширення пролomu залізничного шляху від Мельників і Родатич по Городок а відтак здобуття Городка Ягайлонськими ударами з полудня, заходу й евентуально з півночі. По здобуттю Городка мала бути певно продовжена офензива на Любінъ Великий та на Мшану, Баргатів і позиції польські дець коло Янова, щоби по їх заняттю вдарити на Львів також з цієї сторони. Удару на захід, з метою заняття Судової Вишні й спрямування офензиви на Перемишль, не предвиджувалося. В цілі переведення наміченого завдання, поділено всі частини, які сконцентровано на відтинку Городок-Судова Вишня, на три групи а саме на: 1) „Групу Городок“ під командою сот. Станіміра, 2) групу Бригади У. С. С. під командою от. Букшованого й 3) „Групу Судова Вишня“ під командою сот. Ліськевича. „Група Городок“ складалася з двох куринів (II. кур. Станіміра і кур. пор. Ліщинського) під оглядом організаційним входила може й дальше в склад „Групи Гофмана“, до якої певно зачислювано й дальше I/24. курінь чет. Ясінчука, II/24. кур. пор. Левицького й „Дніпровську Гарматну Бригаду“; ці два куріні мали творити певно резерву для „Групи Городок“. В склад групи Бригади У. С. С. увійшли всі три її куріні (пор. Білінкевича, пор. Івановича й пор. Іваницького). Окремий Загін чет. Гриця Голинського не увійшов в склад жадної групи, бо творив особну тактичну одиницю до спеціального завдання.

Так „Група Городок“ як і Бригада У. С. С. мали по проломанню залізничної лінії зайняти Городок і звернути фронт на схід. Забезпечення задів цим двом групам від заходу, зі сторони Перемишля й Судової Вишні було поручене „Групі Судова Вишня“. Її командант сот. Ліськевич, що щойно 6. II. прибув до Рудок з контрольною комісією, яка в часі переговорів про перемире урядувала в Хирові, дістав виразний приказ тільки боронитися зі сторони Судової Вишні. В склад цієї групи увійшли тільки слідуючі частини: III. курінь сот. Ліськевича, тоді під командою пор. Савицького, I. курінь пор. Гладилевича,

якого команду обняв здається 7. Ш. пор. Антін Тарнавський (пор. Гладилевич згинув під Баром, здається 7. Ш; похоронений на цвинтарі в Рудках), курінь сот. Коробейка з „Групи Крукеничі“ (тільки одна сотня сильніша; дві інші складалися з рекрутів) та одна батарея під командою якогось сотника Німця. По проломанню залізничої лінії прилучено до цієї групи ще яворівський курінь чет. Гриневица з одною батареєю.

Всіма операціями мав керувати полк. Кравс зі шефом штабу пор. Шльоссером; їх осідком стали Рудки. Сот. Гофман зі значковим перейшов до Гошан. Установи „Групи Гофмана“ (передусім інтендантура) мали обслуговувати всі три групи і загін. Операційною базою полишилися Рудки.

Ми вже згадали, що цей плян офензиви уложила певно команда Ш. Гал. Корпусу, точніше — сам шеф штабу корпусу от. Долежалъ. Полк. Кравс та його шеф штабу по всякій правдоподібності з цим пляном не погоджувалися, а доказом цього може бути те, що в часі операцій полк. Кравс звертався кілька разів до команди Корпусу за дозволенням на наступ на Судову Вишню та на відповідне перенесення частин; колиж цього не міг досягнути, зрікся команди 8. Самб. Бригади. Його шеф штабу, пор. Шльоссер, не могли дістати згоди корпусу на кинення „Групи Судова Вишня“ до наступу на Судову Вишню, дораджував сот. Ліськевичеві самочинний наступ, однак цей не важився, бо не мав вистарчаючих сил.

Так виглядав по всякій правдоподібності плян укр. офензиви в 2. фазі; початок акції був назначений на 8. березня, 5. година рано. Цей плян передбачував докладне знищення цілого залізничного шляху, який українські частини досягнуть,

а Начальна Команда, хочаби переконатися, чи знищення є дійсно дуже великі, а не такі як в 1. фазі, зарядила фотографувати знищені місця (особливо мости) й світлини посилати Начальній Команді (Павленко: „Укр.-п. війна...“, 50). Вкінці треба зазначити, що плян не предвиджував жадної задачі для „Групи Крукеничі“, а прещінь її співакція могла сильно заважити на операціях.

5. Угрупування укр. частин перед наступом. Фронт „Групи Гофмана“ перед розпочаттям 2. фази офензиви йшов менше-більше так само, як і у хвилині завішення зброї (25. II. 1919 р.). Нові відділи, що прибули по зірванню переговорів, розміщено так: Два куріні Бригади У. С. С. а певно й курінь пор. Ліщинського залишено в резерві в Годвишні а Ш. кур. сот. Ліськевича приміщено під Судовою Вишнею; 7. Ш., це є в часі, коли Польки перші розпочали наступ, був він вже в Довгомостисках. Загін чет. Голинського від 5. Ш. був в Путятичах (на полудне від Милятина й Мельників). Батерії „Дніпровської Гарматної Бригади“ може не змінили місць, а може підсунулися ближче під Городок. Де заняла становище тяжка батарея пор. Костинчука (42 лінійні), не знаємо.

(Далі буде).

Справлення ошибок. В попередній части Історії 8-ої Гал. Бриг. (в числі за липень—серпень 1933) належить справити слідуєче: на 32 стор. замість полк. Smu-chy, має бути полк. Smith; на 34 стор. в 2 уступі п. з. Концентрація укр. сил, подано мильно, що яворівська батарея була під командою якогось сотника (Німця). Батерія цього сотника була окремою від батерії Яворівців, а тимсамим число гармат на відтинку треба збільшити певно о чотири. — І. К.

В більшовицьких лабетах

Написав *Олесь Бистренко.*

Як реконвалесцент по пятнистім і двох поворотних тифах перебував я через три місяці це є: січень, лють і березень 1920 р. в Домі Виздоровців в Одесі при вул. Полтавської Побіди. За той час я трохи пізнав Одесу. Коли по повероті до Штабу 3-ої Ч. У. Г. Бригади зайшла потреба вислати когось за канцелярйним приладдям до Одеси, вислано туди мене; до помочі приділено мені підхор. Шан—ського і чуру. На охотника зголосилася канцелярйна сила панна Кач—ська так, що в дорогу вибиралося нас четверо. Я дістав потрібні письма до ріжних совітських військових установ. Ми тоді були складовою частиною Червоної Армії, — явний приказ, всі ми убралися в російські шинелі, фуражки з п'ятираменною звязою та узброєні щасливо заїхали до Одеси. По дорозі довідалися ми в поїзді про трагічну смерть от. Воевідки. Це нас пригнобило. Було це з початком травня. До Одеси приїхали ми не памятаю котрого дня ранком. Я хотів показати моїм товаришам подорожі море і ми подалися з двірця просто на Миколаївський Бульвар. Сонце саме сходило. Ледви ми розглянулися кру-

гом себе і почали любоватися гарною панорамною, яка в повній красі ранку представилася нашим очам, як з моря пронеслися чотири гарматні стріли, а стрільна прошибнули воздух нам праворуч летячи в город. В тій стороні, відки походили стріли, побачили ми недалеко, як нам здавалося яких 1—2 км., а 7 верст, як казав якийсь старший віком моряк, що стояв біля нас лузаючи зернята, два невеликі паровики французькі чи англійські — так пояснював моряк, — які приїхали у відвідини до Одеси. Ми привитані так гучно а несподівано, подалися хутко до міста, щоби чимскорше полагодити свої орудки та вертати до частини, бо не знати, чого можна було сподіватися...

По досить довгих ходженнях по ріжних радянських командах вдалося мені виклопотати досить багато: здається пуд паперу, багато олівців, кальок, пер, радирок. Панна Кач—ська купила „ціль“ своєї подорожі „правдиву“ халву і ми примістивши на площадці між большевицькими артилеристами, котрі їхали на польський фронт, виїхали тогож таки дня з полудня в на-

прямі на Роздільну. Артилеристи довідалися в розмові, хто ми і відносилися до нас не то здержово, не то недовірливо.

Південне сонце добре пражило нас цілу дорогу, аж коло 5 години попол. заїхали ми на двірці в Роздільній і зразу помітили якийсь незвичайний рух. Люди переважно військові стояли купками і щось горячо та голосно один другому оповідали. Ми довідалися скоро в чім річ: „Галичане ізменнікі, далой з нім, паразстрелівать“... і т. д. чути було з кожного гуртка. Ми зміркували, що це щось злого для нас. Мені вдалося довідатися, що зі станції Веселий Кут завернувся пасажирський поїзд, бо там Галичани зробили повстання проти совітської влади, поарештували комісарів, які їхали поїздом, а поїзд не пустили далі — тільки завернули. Про це говорилось в кождім гуртку, тому всюди чути було озлоблення, розгорячування та погрози на адресу Галичан. Я боявся, що вістка ця донесеться скоро і до наших супутників сов. артилеристів і вони нас видадуть. Щоби оминати цього, післав я чуру, щоб чимскорше забрав з площадки баль паперу та заки окруження пізнає в нас Галичан, кудись скритися.

Цей плян нам вдався. Ми висунулися з двірця та скрилися в одній з поближких хат, подаючися спершу за красноармейців та просили примістити нас на нічліг. Коли ми в розмові з хазяїном пізнали троха настрої, сказав я в чім річ і просив допомогти, або порадити, як вирватися з тієї халепи. Мені було ясным, що в таку пору загальної ворожнечі потрапити кому небудь з Галичан в руки розюшеної салдатської товпи, або в руки якогось ревного команданта це те саме, що розпрощатися з цим світом. А нам же всім так хотілося жити, вернути до своїх частин, а згодом як побідники у свою тіснїщу батьківщину!

Я розвідався у хазяїна, як далеко до найближчого села. Показалося, що в 7 верств є німецька кольонія. Знаючи, що Німці ставилися неприхильно до Совармії і влади, постановив я пробратися туди з товариством. Папір постановили ми залишити у хазяїна беручи від нього на це поквітування, щоб колись пізніше його забрати. З пляном тим поклалися ми спати. Але нам зле опалося тієї ночі. Непевність судьби томила нас і відганяла сон. Ану ж увійде красноармеець! Ще й хазяїн попаде за укривання ізменніків! Ану ж хазяїн сам партійний, донесе владі про нас, захоче нашим коштом показати свою відданість владі!! Ледви діждалися ми світанку. Всі повставали та хутко зібравшись і поснідавши вибиралися в дорогу. День випав похмурий. На дворі росів весняний теплий дощик і було трохи мрачно. Ми скоро висунулися тихцем з хати і подалися вказаною дорогою до німецької кольонії. Ох! Як скоро несли нас ноги по слизькій черноземній пільній доріжці! Гроза безпеки гнала нас чим далі від Роздільної. Ми просто боялися оглянутися позади себе, щоби не побачити когось небажаного.

Наша дорога вела впоперек хвилястих піль. Здається три горби треба минути, щоби добитися до кольонії... Ми не йшли — бігли без віддиху, без відпочинку. Гін самозбереження був найліп-

шим товчком і радою на умучення... Ми минули вже два горбки, вийшли вже на третій і побачили вже ціль нашої подорожі — кольонію. Хтось з нас оглянувся і крикнув. Ми всі теж оглянулися і остовпіли: на другому горбку побачили ми двох кавалеристів, які гнали на конях нам мовби на вздогін. Щож тут у ката робити, запитав хтось?! Це ж певно за нами, бо чого так шалено летять?! Можеб так нам зложитися до них, підпустити ближче та перестріляти? Нас же 3 озброєних. Але зле і так, бо може це тільки передня сторожа якоїсь більшої частини! Хоч упораємося з тими двома, решта нас рознесе на куски! А може в селі є більшовицька частина!! Треба хутчії дістатися в село і скритися десь у Німців, а там даліше будемо промишляти, що зі собою робити. Миж і так нічого не винні, що там хтось зробив повстання! Та кождий, що знав тодішню більшовицьку дійсність, не міг бути певний свого життя. Ми метнулися в село. Поміж стіжки збіжа зайшли ми до найближчої хати. Я попросив німецькою мовою молока. Хазяїн почувши від салдате нім. мову зрадів, попросив сидати та почав вгощати нас.

Ще ми сиділи при столі роздумуючи, що то даліше буде, як на порозі з'явився красноармеець. На дворі стояв другий. Ми передтим вже всіпі довідатися від хазяїна, що в селі є сов. частина кавалерії і досить зрезигновано думали про рятунок, в ґрунті річи мало вірячи в те, щоби нам вдалося вихопитися з рук червоним. Кавалерист сказав нам якоюсь каліченою московщиною здати зброю та заявив, що ми арештовані. Ми здали свої кріси. Він залишив коло нас на сторожі якогось Німця і відійшли оба з товаришем. Так стали ми полоненими і роззброєними. От попали — думалося нам!! Та ми не давали за виграну. Свідомі того, що чекає нас, а в першу чергу мене як старшину, я готов був пробувати ще щастя. Ми намовили Німця, щоби казав, що ми його оглушили і втікли, а самі подалися в село, підхор. Ш. і панна К. в одну сторону, я з чурою в другу.

Ми два зайшли в сад якогось багатого Німця та скрилися між стоги. Там радилися ми, що робити. Ми без зброї. Знаємо, що сусідня німецька кольонія віддалена яких 6—7 верств відсіля. Піхотою моглиб ми зробити стільки то і стільки верств за той час, заки рушить за нами погоня. Якщоб мати хоч кріса, можнаби ризикувати, а його нема. Просити Німця о підводу ми не відважилися, бо не мали грошей, щоби, явно-славно заплатити і їхати буцімто якась командіровка, а признатися, що втікаємо від червоних було небезпечно, бо якщоб Німцеві захотілося нас зрадити, це був би доказ, що ми дійсно маємо щось на совісти, бо втікаємо. Оставало хіба йти самим в пастку. Зі свого укриття бачили ми хату, де містилася команда частини. По якімсь часі побачили ми, що підх. Ш. і п-на Кач. пішли до команди. Ми ще даліше вагалися. По якімсь часі вийшов з хати хазяїн того обійстя, де ми укривалися. Я підійшов до нього та став в нього випитуватися та інформуватися про число більшовицького війська в селі на найближчу кольонію і т. д. Після моїх обчислень не виходило, щоби нам вдалося втекти від

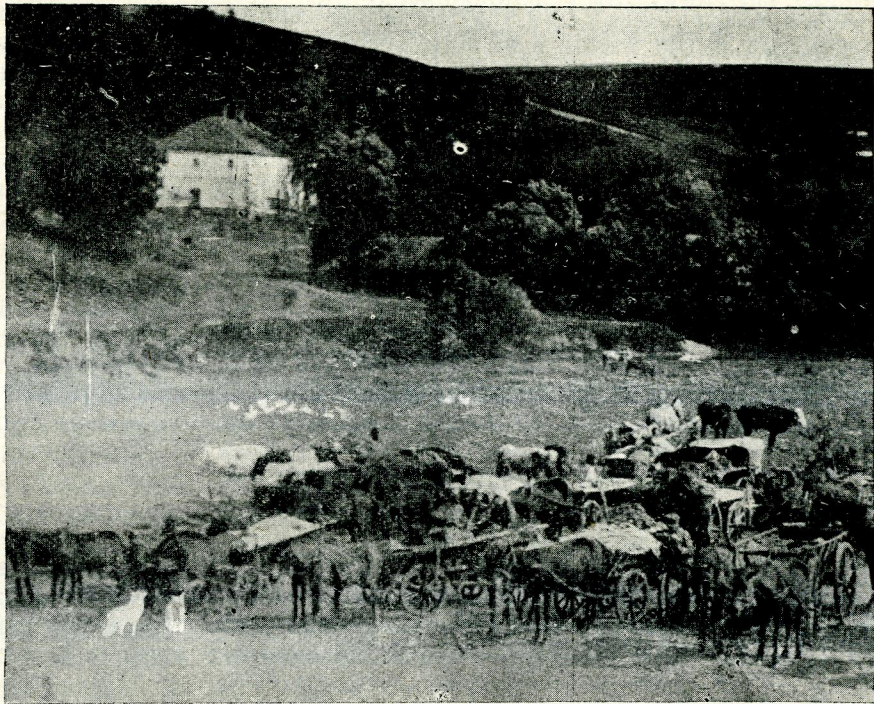
кавалеристів, якщо б вони дійсно за нами гналися, а їй трудно буде укриватися в селі, бо не маємо жадних знайомих, а Німці, знаючи підступність червоних, можуть не довіряти нам, боячися, щоби ми не були якимись провокаторами і готові нас самі видати. Зновжеж втікати, не втечемо, бо кавалерія дожене в степу і перестріляє без розбору. Роздумав я, що краще не втікати, а зголоситися на команду. Коли ми вже рішилися на такий крок, зайшли до Німця та розповіли в чім діло. Було це повстання полку кавалерії під пров. от. Шепаровича. Совіти ж думали, що це ціла Гал. Армія повстала і тому страшенно біслися і мстилися на Галичанах.

Ми зголосилися самі на команді. Наговорили нам там доволі і за імену і сов. владу і все все, аж вуха пухнули. Казали нам, що попровадять нас до Роздільної до полкового комісара, бо там вже запали більше Галичан. Оповідали, що засудили, чи судитимуть двох галицьких старшин, які продали казюбні коні та овес призначений для частин. За це, як казали нам, грозить їм кара смерті (контрреволюція, контрабанда і спекуляція каралися тоді карою смерті). Нас підозрівали, що ми галицькі шпіони, які мають важні відомості і їх несуть на галицький бік. Питали нас, хто з нас „охвіцір“. Я передтим просив і наказував товаришам подорожі, щоби мене не видали, але мимо того таки до мене найбільше причепилися, мовляв я таки охвіцір...

Трох кіннотчиків попровадило нас селом. Німці з кожного подвіря дивилися за нами з сльозами в очах. Всю кольонію оббігла миттю вістка, хто ми такі і т. д. За селом двох конвоїрів поїхали наперед, а третій найгірш нелюдяний провадив нас. Був це або Китаець або Калмик. Своїм поведінням навівав він нам страху за наше життя. Часто погрожував нам та кляв безцеремонно. Тільки нам вчинив доброго, що дозволив сісти під якийсь осталий на полі полукіпок та зісти халву п. Кач—ої, щоби мовляв, бодай перед смертю осолодитися. Я що правда за життя моїх тов. не боявся, але бачив, що мене таки взяли за старшину і до мене найбільше „пють“, тому боявся таки за свою шкуру. Які були в мене старшинські легітимації, всі незаметно для чужого ока подер я на кусочки та кинув по степу. Окрім того старався я замазати собі глиною руки, щоби виглядали більше чорноробочі!...

Нас привели в Роздільній до хати якогось шевця. У нього урядовав полковий комісар. В той час всякий сов. комісар мав майже необмежені права і повноваження. Адже це був час воюючого комунізму, час боротьби сов. влади з контрреволюцією, „бандитизмом“ і спекуляцією. Комісар зачав нас допитувати, хто з нас старшина. Я подав йому „явний приказ“ та сказав, що я є не

старшина тільки командант цього малого транспорту відкомандований до Одеси тому, бо я був там і знаю місто. Він оглянув наш запас олівців і іншого канцелярського приладдя, іронічно підсміхнувся, а згодом накинувся на нас вигукуючи: „контрабандисти, спекулянти наравне с контрреволюц'онерами вас нужно і т. д.“ погрожував та найбільше присікався до мене, що ми шпіони, які їдуть до гал. частин зрадити черв. армію, словом вигадував, що наплило на язик. При цьому згадав про якихсь двох галицьких старшин, яких вони вже спіймали, як продавали „казюбні“ коні та овес і за те їх чи вже судили, чи ще судитимуть революційним судом. Вилаявши нас всіх ра-

Обоз І. Кавалерійської Бригади от. Шепаровича при повстанській армії ген. [Павленка] підчас обіду в [Курилівцях] мурованих 25/6 1920 р.

зом взявся переслухувати моїх товаришів. По переслуханні казав їм відійти. Мене лишив на самий кінець. Не дав мені багато говорити, дав знак конвоєви і казав мені відійти з ним. Мене занепокоїв той загадочний знак. По дорозі спитав я конвоїра, куди він мене веде, а цей дав мені до пізнання, що веде там, відки вже більше не верну. Я мав тоді на собі крім шинелі англійську імпрегновану пелеринку. Вона йому видно подобалася і він сказав мені, щоби я йому її „подарував“: „все одно її мені вже не буде треба“... Я зрозумів все! Я оглянувся. За мною в малій віддалі йшли мої тов. подорожі, а з ними якісь баби. Баби втирали сльози. Смерть стала мені перед очима, а з нею тим більша охота до життя. Я нераз заглядав їй в очі, та тоді чомусь вона видалася мені і страшнішою і ганебною. Сонце зукосу гляділо на мене, з піль нісся подих весни, думки злинули ген в Галичину і до батька, що так був недалеко мене і не знав про мою близьку смерть...

Даючи конвоїрові пелеринку я запитав його, чи нема ще де вищої якоїсь команди від полко-

вого комісара. Він відповів, що слово комісара святе, але на мої налягання сказав, що на дворці є командант полку. Ми якраз зближались до дворця, а попри двірць він мав мене повести по під залізничий місток в балку і там розстріляти... Я попросив його ще раз, щоби завів мене до команданта полку, бо я маю йому щось важного сказати. Не знаю чому, але конвоїр дався впросити, мабуть тому, бо гадав, що це мені і так нічого не pomoже, або може гадав, що я хочу зрадити якусь таємницьку корисну для більшовиків. Він повів мене до полкового команданта. Під той час був хтось у нього і ми зачекали в сусідній кімнаті. За той час прийшли до мене товариші подорожі, щоби востаннє зі мною попрощатися. Як їм казали місцеві баби, сюди ведуть від комісара лишень тих, що їх мають в балці розстріляти...

За якийсь час полковий командант запитав конвоїра, що є і той пустив мене до канцелярії полк. ком. Крім нього був ще в кімнаті якийсь красноармієць. Коли я подав полк. ком. явний приказ потверджений ріжними більшовицькими командами Одеси, рахунки на п'яні канцелярійні прибори та оповів йому як було, він відпустив того другого красноармієця, зближився до мене і влявив в мене свої пронизливі очі. Був він молодим, слухним і гарним мущиною літ около 28. Шляхотні черти лица зраджували інтелігенцію, а поправна українська мова вказувала, що він Українець. Вислухавши мене, згадав він мені про повстання галицької кавалерії та про арештування в Роздільній 2 старшин Галичан, що їм грозить кара смерті. Відносно нас, а зокрема мене сказав, що комісар видав на мене присуд смерті, одначе він вірить мені, що я ані шпiон, ані спекулянт і зносить присуд комісара з тим застереженням, що дозволяє нам всім вернути до Одеси або їхати в напрям до Одеси, але якщоб зловили нас в дорозі до гал. частин і вдруге привели до Роздільної, тоді не тільки, що мене розстріляють, а і товаришам грозить те саме. Я на все згодився задоволений, що так ненадійно виривався від смерті. Командант дав нам на явнім приказі клявулю вільного проходу до Одеси, закликав конвоїра та казав йому відійти без мене...

Не треба хіба казати, яка велика була моя радість і товаришів, як також і місцевих жінок, котрі чекали під будинком дворця, коли побачили мене без конвоїра.

Наче на крилах злетіли ми на кольонію. Там знакомі Німці очам своїм віри не дали, побачивши нас в живих; вони запросили нас до хати та вгощували — це була мабуть субота перед їхніми Зеленими чи Великодними святами. Вони раділи нашим життям, бо як казали певні були, що нас червоні не пощадять. Хазяїн, в котрого ми були в хаті, представив мені згодом укриваючогося в тій кольонії провідника в тираспільськiм проти більшовицькiм повстанню. Повстанців розбили, а він командант ледви життя спас. Крився там вже довгий час, а то й там вже булюб його одного разу спіймали. Він поділяв нашу долю, тож і спочував нам сердечно. Коли він довідався про події у Веселому Куті і про наші перипетії та не безпеку, наказав сейчас же запрягти щонайкращу трійку коней та хутчі відставити нас до су-

сідньої кольонії, а звідти дальше етапами аж в район Гал. Армії. І дійсно за якийсь час хазяїн повідомив нас, що на вигоні за селом стоїть в зготовий до відїзду. Як рідні розпращалися ми з Німцями та поїхали. В слідууючій кольонії дали нам інший віз та відіслали ще дальше. Дивувала нас услужність Німців. Візник, що нас привіз, сказав Німцеві (мабуть свому кривнякові) кілька слів, а цей не допитуючися доставив нам коней з возом. Зчерги завезли нас на якийсь німецький хуторець. Там ми заночували. Рано знов дістали ми підводу і приїхали до вїта на сусідній кольонії. Вїт не дав нам підводи, ми про це й не просили, тільки вгостивши нас вивів за село та показав напрям до найближчого німецького села.

Була спека. Ми йшли навпростець степом. Ліворуч нас чути було скоростріли та вибухи гармат. Ми старалися якнайскоріше йти. Підхорунжий і панна приставали. Спрага нас мучила, а нігде не подибали ми ні криниці ні потічка... Ми йшли яких 9 верст, а здавалося нам, що йдемо десятки миль. Якоюсь балоцкою підсунулися ми врешті під село, розвідали, що нема в ньому жадної більшовицької частини, розпитали про дальшу дорогу, напилися до схочу води і рушили в дальшу дорогу. А стріли дальше лупали нам ліворуч. В міру як нам здавалося, що стріли чути виразніше — щезало наше умучення, бо гроза попасти ще раз в руки іншого або того самого комісара ставала на весь ріст перед очима.

По трудах добилися ми до сусіднього німецького села, де стаціонував харчевий галицький старшина чет. Л. на закупні харчів для Бригади. Ми не застали його дома ні його помічників, але вже сама певність, що сюди доходять гал. частини, додала нам певности себе. Ми наймили хазяїна, щоби завіз нас на ст. Веселий Кут, яка була у яких 12 верст дороги.

Недалеко ст. Веселий Кут переїхав попри нас чет. Л. і випередив нас. Ідучи поволи попід узгір'я, на якому збудовано ст. Вес. Кут, почули ми позаду нас ліворуч сапання льокомотиви. Це була більшовицька панцирка. Ми казали візникові поганяти скорше коні. Доїздили ми до дворця, як з балки праворуч вигулькнули кавалеристи, спершу 1, 2, 3, а згодом гусаком проїхала може півчета галицької „повстанчої“ кінноти з полку от. Шепаровича. Перші два причвალали до нашої підводи з наставленими до стрілу карабінами та спитали: хто ми. Довідавшись, пігнали в сторону залізн. шляху та переїхали на другий бік. За ними подалася решта. Останні їздиці мали кілька вільних коней. Один з кіннотчиків пізнав в підх. Шап—ім свого товариша та попросив його йти з ними в „партизани“. Цей без довгої надуми вскочив на коня і зник киваючи до нас рукою.

Заледви зіхали кіннотчики в балку по другому боці залізн. шляху, як з панцирки посипалися на них стріли. Ми щасливо добилися до дворця. Там довідався я від хор. Панк. про ситуацію та про те, що частини і штаб бриг. виїзжають на польський фронт. Штаб бриг. має вагонуватися в Бірзулі. Я зателефонував до Штабу та зголосив свій приїзд повідомляючи про „дезерцію“ підхор. Шап. та подаючи причину свого кількадевнього спізнення, дістав приказ їхати до Бірчі.

Козаки по статуту генуезських кольоній

Написав Д-р інж. С. Федорів.

Звичайно в історії козацтва, коли торкаються його у зв'язку з історичним життям литовсько-польської та московської державної системи, появу козаків на територіях згаданих держав та прилеглих до них південних землях відносять до половини XV в., кажучи, що козак то є слово татарське, яке означувало поняття легкого кінника, переважно добичника, а відтак звідси і термін „козакування“ стає синонімом добичництва; проте московська історична школа спираючися на виводи Ключевського, які так палко відстоює відомий дослідник українсько-козацького життя Мякотін, ототожнює козацтво з бездомними батраками, кажучи, що ця кляса людей була значно поширена по Московській Русі навіть по північних частинах її ще у кінці XIV, початку XV ст.

В наше завдання не входить історичний бік розбору появи козацтва на наших територіях і означення, хто такі були первісні козаки, ми поставили собі ціллю дослідити козаків там, де поперше появляється писана звітка про них ще у початку XIV в. у Криму. Проте зовсім обходити згадані питання не можемо. Матеріалом для тієї статті послужив „Статут Генуезських кольоній на Чорному Морі“ виданий у 1449 році — з *Liber juris republicae Genoversis* для тих генуезських кольоній, які були розкидані по північному побережжі Чорного моря, головню у Криму, почасти на Кубані. Статут цей у перекладі на російську мову з рівнобіжним латинським текстом є поміщений в т. V. Записок Одеського О-ва ист. и древностей виданих у м. Одесі 1863 р.

Перша поява генуезських кольоній там відноситься на перше десятиліття XIII в., коли р. 1204 хрестоносці добули Царгород і заклали там Латинську імперію, розподіливши візантійські кольонії по жеребу поміж учасниками хрестового походу, причому на латинського імператора припали згадані вище місця.

Однак генуезці були на Чорному і Азовському морях і раніше, ще за імператора Мануїла до р. 1168 вони вже набули права торгівлі по деяких пунктах північного побережя, яке у тому році на просьби венеціянців обмежено.

Головним центром цих кольоній був город Кафа, теперішня Феодосія, закладений очевидно одним з лицарів з дому дель Орто, рід яких був володітелем Кафи довгий час. Один з них р. 1243-го 12-го січня дав перший привілей генуезцям, в цьому привілеї він іменує себе бароном — *Dominus Caphe*. Нашадки володітелів цих були у Кафі ще і в 1316 році, бо в уставах виданих Генуєю для Кафи і прилеглих земель імперії Хазарської „*Impositio officii Chazariae*“ від 30. серпня 1316 р., і у ранішому від р. 1290 згадується про них, властиво володітелями називаються сини Боніфація дель Орто, а він сам у листі папи Бенедикта XII-го до хана Ізбека називається б. володітелем Кафи.

Город Кафа був зруйнований татарами р. 1308 і пізніше відбудований генуезцями, і над ним вже

з р. 1316-го республіка перебрала владу цілком, яка остільки розвинулася, що представник Генуї консуль Кафинський носив вже громкий титул „Господаря імперії Хозарської і всього Чорного моря“ — „*Dominus imperiae Chazariae et tutti mare Negro*“, — аж з часом у XV ст. почався занепад Кафи — властиво генуезської влади і врешті 1475 р. її добули і знищили турецькі війська. На цьому панування генуезців на Чорному морі скінчилося.

На службі цієї республіки у згаданих її кольоніях ми й зустрічаємося з козаками, ще раніше ніж на теренах півдня Сходу Європи.

Взагалі перша звітка про козаків нам відома з Синотарія м. Сугдеї, нашого Судака у Криму, колишнього стольного міста Сугдейської митрополії, визначного торговельного пункту — Сурожа староруських літописів.

Під датою 17-го травня 1308-го р. записано: „Того ж дня спочив раб Божій Альмальчу, син Самака, уви, сколотий козаками молодчик“.

Напевно що то були козаки татарського війська, яке у тому ж році зруйнувало Кафу з наказу онука Батія — Тахта хана.

Пізніше ж ми бачимо генуезських козаків, як неприятелів татар на службі у Кафинського консуля, яким уділяється декілька артикулів Статуту, а крім того про їхнє положення можна судити і з інших місць Статуту, де згадується про козаків чи то окремо, чи в зв'язку з іншими службовцями по найму генуезської громади.

Статут цей на зміну попередних виробляла окрема комісія в Генуї з 1413 р. і він був затверджений Дожею та колегією Нобілів 24-го січня 1448 р. для „Громади міста Кафи і по всьому Чорному морю і імперії Хозарській, де достословна громада повну або неповну судову владу має“.

§ 1-ий Статуту встановлює консуля яко голову та начальника Кафи і всього Чорного моря у імперії Хозарській; до компетенції його належала найвища судова та військова влада. Він же був і головним начальником козаків — оргузіїв.

В Статуті козаки іменуються або звичайно — „козаки“ - оргузії, — іноді просто — оргузії. Треба звернути на це увагу. Що то значило „оргузії“ і досі залишується загадкою. Фільольоги відносять це слово до торкської мови, кажучи, що воно означає передову сторожу з узів, або гузів, як іменувалися торки та борондії, відомі на Україні по старо-руських літописах під загальною назвою Чорних Клобуків, відносячи походження слова до часів панування Печенігів та Мадярів на тих землях. В статуті написано *Horgusii, Orgusii* іноді *Orguchii, arguchii* *Or* — по мадярському — сторож, ще в половині XIX в. мешканці одного з округів Айзенбурського комітату називали себе *Oer* а їх округа *Orsegi Kerület* себ-то „округа сторожів“.

З мадярським або печеніжським *Oer* порівнюють старо-татарську назву Перекопи — *Or* —

границя, як би сторожа та монгольське *oergo* — ханський табор, ставка у кімликів, а звідси охоронці табору — *orgusii*.

Таким чином коли *orgusios* є прикмета, то *casachos* начеб то определює назву народню племенну. Спеціалісти східних мов вказують, що „ак“ закінчення слова козак — є відмінок татарської мови, по латині ж маємо казати „ак“ і тут можна ототожнювати козаків з казахами, мешканцями передкавказької провінції Казахії, про яку маємо згадку ще у Константина Порфірородного.

Головним органом при консулі була Рада Старшин — Генеральна Рада Синдиків, або Генеральні Синдики, яких обирала попередня Рада з числа мешканців Кафи бальотуванням чорними та білими кулями, більшістю $\frac{2}{3}$ голосів. До неї входили 4 генуезці та 4 кафинці й половина синдиків мусіла бути з шляхти. Населення ж Кафи крім родових генуезців складалося з греків, вірмен, жидів, українців-руських, москалів, черкесів, сарраценів, поляків і т. ін.

Цю раду обирали на 6 місяців і вона мусіла складати присягу на св. Євангелію. Синдики судили по правилах Статуту Торговельного та Хозарського, вони ж по закінченні управління консулом, якого висилано на рік з Генуї, перевіряли його діяльність.

Цим Генеральним Синдикам, як представникам місцевої громади, підлягали козаки, яким синдики були обов'язані, при вступі на посаду, зробити перегляд.

Козаки - оргузії несли виключно військову службу як в самій Кафі так і по інших містах, городах та замках кольоніях, як при самих консулах так і по военній охороні поселень.

§ 1 глави 22-ої „*De Horgusis*“ голосить:

Постановляємо і узаконюємо, що при згаданому п. Консулі Кафи, для допроводу його та служби при ньому має бути 20 оргузіїв, добрих, ловких та надійних, з яких кожен мусить мати, як оргузії мають і мати повинні, по існуючому звичаю: коня, щит, плащ (*sabaticchio*) та свою зброю. Вони одержують від громади м. Кафи кошт кожний по 120 аспрів на місяць і ніхто з них не може бути невільником або чим небудь підданцем — (*sciarus vel servus*) слугою.

§ 1 гл. 21-ої говорить, що в м. Кафі має бути один военний начальник оргузіїв *Capitani Horgusiorum* який мусить одержувати на свою особу та на доброго надійного коня 150 аспрів на місяць. Цей начальник повинен знаходитися з козаками оргузіями при консулі і виїздити з ним кожного разу, коли на це буде мати наказ. Таким чином ці два §§ відносяться до персонального конвою п. консуля, його особистої гвардії, яка несла службу при самому консулі і ескортувала його при урочистих виїздах по службі, а також і до церкви, куди консуль ходив з музикою і конвоем, обов'язково у супроводі військового начальника міста. Останній під загрозою кара у 50 аспрів мусів кінно доповождувати Консуля до церкви.

Крім того були ще по городах і замках козаки, які підлягали воєнному начальникові города, вони несли сторожу, разом з вояками і мій-

ською сторожею при городських брамах, а в нічний час виконували і військову поліцію.

По статутам, це все мусіла бути не тутешня людність: обов'язки військового начальника города ні в якому випадку і під ніякою притокою не сміли виконувати громадяни міста Кафи, як не могли вони бути і в солдатах і тим більше в оргузіях. Це все мусіли бути люди сторонні, незалежні від впливів і родинних зв'язків місцевого громадянства.

Внутрішня охорона города і передмість лежала на поліційному начальникові і поліційних служителів, але після того, як вдарили в дзвін, вона переходила до рук військового начальника города і поліція тоді не сміла ні в якому разі втручатися у діяльність військового начальника.

Вдарялося у дзвін не менше 370 разів в час від 1-го жовтня до 1 березня о сьомій годині вечора, а в літній період після восьмої години.

Тоді мешканці не сміли виходити далеко з домів і світити огня. Кожного старшого понад 15 років, хто був захоплений далі як 8 дворів від цього дому, забирали під арешт і ранком доставлявано на суд консуля або його вікарія. Військовий же начальник одержував 18 аспрів з кожного вартового найденного сплячим і по 12 з них, хто не явився на варту у свій час, або не був на своєму місці. Також платилося кару за світло після дзвону — не більше 25 аспрів.

Військова охорона міста мала затримувати всіх, хто робив бешкет на вулиці і доставляти їх ранком до консуля; взагалі вона відповідала за цілість та безпечність міста а головно, щоби не виникло в ньому пожару.

При городських та передміських брамах козаки несли охоронну службу у допомозу сторожеві та військовому начальникові (*capitanes*) при кожній брамі мало бути на сторожі по чотири козаки по черзі. В нічний час мійські брами мусіли бути зачинені і лише у невідкладних випадках дозволялося відчиняти браму і то при піднятому через рів містку.

Цю сторожу в ночі підсилювано місцевими мешканцями, які були поділені на сотні і мали відбувати сторожеву службу під доглядом сотників, останніх затверджував консуль з обраних громадянами 4-ох кандидатів на кожную вакансію.

Безпосередньо ж усі вартові підлягали капітанові брами — командантові мостового укріплення башні.

Городська ж поліція після дзвону переймала охорону цитаделі - кріпости замку, де перебував сам консуль, і поліцейський пристав під загрозою кару не смів виходити після дзвону до міста, або передмість.

Зброя сторожі при брамах складалася у козака з лука зі стрілами, 2-ох балліст на солдата та стріл до баллісти — квадратних кусочків з заліза.

Це все відносилось до охорони Кафи, але такі ж самі обов'язки лежали на козаках і їх військових начальниках і по інших генуезських городах - кольоніях, підлеглих Кафинському консулеві; там одні з козаків складали особисту охорону місцевих консулів, але в меншому числі (в Солдаї — 8 душ), другі — охороняли мійські

брами нарівні з солдатами і служили для посылки.

Служба була строга і під строгою контролею. Ніхто з них не смів бути відпущений до Кафи більше як на 5 день, під загрозою кари по 10 аспрів на день з кожного. Відпущано лише по двох разом і аж тоді, як повернули попередні відпущені, навіть коли б відпущений затримався, з дозволу консуля, по власних справах, довше як 5 день. Цей час вираховувався з його річної служби.

Вояки ж як стояли по замках, зовсім не сміли виходити з них, всі доручення службові виконували козаки.

§ 34-ий книги II про порядок у містах підлягаючих Кафі, каже, що:

Консуль (місцевий) не сміє і думати входити у які небудь зносини з ким із солдатів, наємників або оргузіїв, ані продавати їм щонебудь на термін, себто у борг, під загрозою втрати речі або краму і права скаржитися до суду.

Таким чином Статут ставив козаків у абсолютно незалежне особисте положення, дбаючи про те, щоби на них лежав лише військовий обов'язок служби і щоби не було якихсь інших відносин поміж козаками і їх начальниками крім службових.

Козак відбував службу добровільно по найму, зі своїм конем, одягом та зброєю, зовсім так, як і пізніше наше козацтво; навіть до останньої чверти XIX в. козаки мали власні рушниці, зброю ж холодну — аж до останніх часів утримання ж козакам нашого часу йшло з місцевих засобів при певній дотації держави.

Фінанси ж Генуезької Громади складалися також з місцевих доходів.

Генуезькі козаки одержували за свою службу досить високу винагороду: начальники по 150 аспрів рядові — 120 у місяць на себе і на коня. Аспр це була срібна монета вартістю по курсу біля 3½ копійок того часу.

Наступна табличка дає нам можливість порівняти платні різних службовців республіки:

	Аспрів у місяць
1) Начальник козаків	150
2) Козак	120
3) Командант брами	150
4) Підкапітан	140
5) Солдат	100
6) Пушкар	100
7) Сторож брами	50
8) Сторожа на башні	47.5
9) Писар грецької мови	120

10) Розсильний	38
11) Єпископ столових	100
12) Капелян при палаті	100

При тодішній ціні грошей та дешевизні життя це було цілком гарне утримання. З нього, правда, козаки мусіли платити нотарію або діловоду скарбниці по 6 аспрів з кожного за те, що він їх записував до реєстру наємників, які утримуються коштом скарбниці.

Крім того цьому нотарію дозволялося брати з козаків, як дарунок, по 4% тоді, коли вони одержуватимуть утримання.

Гроші на утримання козаків ішли з місцевих доходів і лише тоді, коли їх бракувало, мешканці мусіли платити по розкладці за нічну охорону міста.

Козаки діставали від влади помешкання, а у зимовий час і опал, на що збиралося по одному полюну з воза, який проїздив мійською брамою.

У великі свята, та в дні, коли влаштовувано перегони та ігрища, консуль частував козаків окремо, на це Статут призначував у м. Кафі, з сум скарбниці певні квоти.

Частування мусіло бути також на Щедрий Вечір та перший день Різдва, Водохреща, Великдень, Івана Купала. Козакам давали вино — на 12 аспрів, пряники, яблука, виноград, напої.

Певні суми були призначені консулеві на свята Водохреща та Великдень, Івана Купала і на ілюмінацію міста та ігрища, на яких були присутніми козаки.

У день св. Гервазія та Протазія — в місяці жовтні, влаштовувано перегони, на яких кінні козаки без сумніву брали участь. У цей день, як і в день перегонів барок, козаки мали хліб, вино та сир на рахунок громади.

Характеристичним є те, що в видатках асигнованих на перегони фігурують квоти на лисицю — 6 аспрів, півня — 6, шост — 6. Головною нагородою була штука колірної матерії, напр. кармазину, шовку, вартости 1200 аспрів; тоді як на нагороду при перегонах барок на штуку атласу, кармазину, ніж або тафти асигновано 630 аспрів.

У наших козаків і гірських народів Кавказу ще й досі головною нагородою на перегонах була штука матерії; також у них існують кінні гри, так зв. „лисичка“ та гонка з півнем, коли ватага мусить переганятися на певну віддаль і нагороду дістає той, хто перший прийде до старту, маючи лисичин хвіст, або півня — властиво його шматки, бо кожний старається вирвати його і вирватися вперед, шост грає також велику роль при перегонах.

(Далі буде.)

Рік в Холодному Яру

Написав Юрій Горліс-Горський.

(Продовження)

Час збігав у напруженому очікуванні. По залишенні Коцуром Чигирина, червоні частини почали поряdkувати в „коцуровських“ селах, показуючи правдиве обличчя московського більшовизму. Це, як і передбачував покійний отаман, відвернуло селян від Коцура, який боровся колись за більшовизм. Зворот його до чорної „анархії“ — був для селян чужим і незрозумілим. Залишившись з невеликим загonom вірних людей, бувший диктатор „Чигиринської республіки“ переховувався по лісах, маючи часті сутички з переслідуючими його частинами.

У Чигирині заклалася вже правдива совітська влада: ревком, военкомат, чека, міліція, упродом і т. д. Для охорони її прибув караульний баталіон.

Очікуючи наступу на холоднорські села — опрацьовуємо плян операцій, за яким найменш потерпіли би села та збереглося би найбільш активних сил на весну. Місце отамана заняв його заступник Іван Деркач, який повернув з Києва.

За якийсь час одержуємо відомості, що ліквідуючі „коцурівщину“ червоні частини, поспішно вирушили на Південь. Для операцій проти, тепер вже партизанського, загону Коцура, прибув із Знамянки невеликий загін кінноти. Нашого району не зачіпали. Це не заспокоювало, а більше ще нервувало, не можна було допустити, щоби більшовики не орієнтувалися в положенні.

Повітова влада з Чигирина запроваджувала „саветську владу“, дерла „развійорстку“, в селах по той бік Чигирина. В наш бік — виставляли міцні стежі з кулеметами, висилали часом з якимсь „нейтральним“ селянином (в порядку повинності) агітаційну більшовицьку літературу, але ні один „агітатор“ чи представник влади, не відважувався показуватися даліше Суботова.

Вислані з літературою „післанці“ влади, сміючись самі зі своєї місії, здавали її сільським отаманам, які тепер називалися „начальниками самооборони“, а ті роздавали папір селянам на кручення „собачих ніжок“ з махорки. Межуючих з нами, колись коцурівських сіл, які хоч і утратили свою організацію, та все таки мали масу зброї — „влада“ теж не зачіпала. Територіальний вплив її в бік Херсонщини „скоротив“ невеликий, але відважний партизанський загін Кобчика, який з'явившись у степовій місцевості вилловлював та розстрілював „представників влади“.

Повітова „влада“ мала владу лише над самим Чигирином і кількома ближчими селами на південь. Оточена з трьох сторін притихнувшими, ворожими селами, з яких кожне мало більше во-яків як чигиринський гарнізон, вона почувала себе далеко неспокійніше від нас.

Довідуємось, що комісарі, начальники та урядовці, рідко якої ночі сплять спокійно. Не дові-

ряючи населенню самого Чигирина — ночують озброєні в спільних помешканнях. Коло ревкому завжди стоять вартові підводи на випадок „евакуації“.

Досить з'явитися чуці — „Холодний Яр наступає“ — і влада вантажила на підводи свої пожитки.

Чигирин не був для нас небезпечним. Пильно стежимо за пересуванням військових частин на лінії Черкаси-Бобринська-Камянка.

Визволення Петра Чучупаки та Солонька з черкаської чека — завалилося.

Сильна група наших людей в Черкасах, підсилена ще кількома холоднорцями, маючи своїх людей в ЧК, пильно стежила за справою захоплених, вибираючи відповідний мент для нічного нападу на чека.

Несподівно, кілька черкаських хлопців, які з тою групою не були зв'язані і про заміри її нічого не знали — зробили з тою самою метою, зле підготовлений напад з малими силами. Чекисти опам'яталися після вибуху кинуті в приміщення чека гранати і напад відбили. Всі арештовані були негайно розстріляні.

Одної ночі, Левадний, який їздив десь за Матвіївку перевіряти свої „арсенали“ — привіз новинку: Загін червоної кінноти піймав на якомусь хуторі Коцура. Колишнього вождя червоних чигиринців — прилюдно розстріляли червоні на стації Знамянка. Коцурівщина — скінчилася. Активніший елемент з бувших „коцурівців“ зібрався в „Товариство козаків Вовчого Шпиля“, яке мало свою базу в Суботівським Лісі і на хуторах. Почалося драгування Чигирина маленькими нічними нападами. Між селами двох „республік“ стали налагоджуватися дружні відносини. Селяни з Івковець допомогли Медведчанам піймати одного з живих ще братів Кошових, який в свій час убив холоднорця з Медведівки. Цей Кошовий був правою рукою Коцура і по його смерті — переховувався на хуторах.

Після суду в Медведівці, Кошового розстріляли коло хреста на верхівці гори між Медведівкою та Івківцями, з якої видно оба села.

Приглядаюся з коня тій „церемонії“.

Кошовий надзвичайно гарний, стрункий хлопець, в чумарці і сірій козацькій шапці, став під хрест блідий, спокійний. Навкруг юрба озброєних селян з обох сіл. Засмучено-спокійним поглядом повів по обличчях односельчан.

— Віддаєте мене, Івківчани?... Не жалієте?...

Зпоміж Івківчан вийшов сивий селянин з рушницею і заклавши набоя — підійшов до хреста.

— Жаліємо, жаліємо, козаче... Що вас, собачих синів, разом з Коцуром у девятнадцятому році не постріляли...

З другого боку підійшов Медведівський отаман.

Два постріли — і кровю був підписаний союз між недавно ворожими селами.

В наших селах появилися відозви „козаків Вовчого Шпиля“. Типографський друк. Товариство закликало всіх селян до об'єднання в боротьбі з червоними катами України — московськими більшовиками та їх українськими наймитами. Закликало до рішучої боротьби під національним прапором.

На другім боці листка жартівлива примітка, не гармонізуюча з „солідним“ стилем відозви: „Друковано у власній, його катівської величності „товариша“ Леніна друкарні. Москва. Кремль. Поцілуйте нас в... (ніс), червоні собаки!“

Здогадуємось, що хлопці мають у чигиринській друкарні своїх людей, які між більшовицькими „агітками“ — надрукували цю відозву.

Налагоджуємо зв'язок з „Вовчим шпилем“.

Товариство з охотою підпорядкувалося Холодному Ярові.

В складі його штабу — деякі члени колишнього коцуровського ревкому. Хлопці мають широкі зв'язки у Чигирині. Мають замір, піднявши Суботів, Новоселицю, Івківці, а з другого боку Степківку та Семигір'я — захопити Чигирин. За порадою нашого штабу, облишили цей замір як безцільний. Така операція знову притягла би до Чигирини червоні частини в той час, як захоплення його жадної користі не давало.

Починається весна. Селяни готовилися до оранки та сівби. Всі „бурлаки“ були зосереджені на Мельничанських хуторах, де по більшій часті перебував і отаман.

Смерть Чучупаків, пасивність ворога, весна з її хліборобськими клопотами — обнизили готовість населення до збройної боротьби.

Загальне положення на Україні було невідоме.

Підсилювалися балачки про „гасло“, за яким має піднятися проти ворога вся Україна.

Покищо „бурлаки“ та неспокійніші місцеві хлопці, нетерпляче дожидали, коли гостинно зазеленіють ліси.

Одного ранку, коли сонце пригріло вже по справжньо-весняному, іду перейти лісом до Мотриного монастиря. Ліс відживав. Де-не-де були ще плями потемнілого снігу, оточені квітами білого рясту. З монастирського валу видно, як працюють у саду черниці. Монастир, без козацьких шапок на подвірі, видається мені якимсь дивним, блідим. Хочеться відгадати, чи скоро між цими валами знову розляжеться шум бойового табору.

Обходжу монастир і йду назад понад Мельничанською дорогою. Позаду розлігся веселий говір і туркіт підводи. Зпоміж дерев спостерігаю, що на підводі озброєні люди. На рукаві візника — червоні пасма. Прилігши за горбочком — налагоджую кріса та гранати. Коли підвода підїхала ближче, пізнаю Чорноту. Коло нього Оробко і Соловій. За візника — Гуцуляк.

— Андрію!

— До ста чортів! Здорові!..

Хлопці, зіскочивши з підводи, сердечно вітаються.

Гуртом ідемо понад дорогою. Андрій якийсь час зпід лоба дивиться на мене.

— Розкажи мені, як ви отамана прогавили, бо з того, що оповідали зв'язки — ні чорта не розібрав — як це могло статися?

Оповідую йому про нещасливу подію. Коли сказав про передсмертний крик отамана — Андрій нахмурившись зітхнув.

— Погано віщував отаман... Поляжемо певно отут усі, а України вільною не побачимо. Оті чові борці певно довершать нашу справу... Нехай діється Божа Воля — наше діло боротися.

— Що там, Андрію, в світі чувати?

— Підсилено гонять „товариші“ війська на Захід та на Південь. З весною певно якась каша завариться... Полюбуйся, що вони про Холодний Яр намалювали.

Передав мені київську більшовицьку газету.

На першій сторінці великими літерами надруковано: „Чигиринській уезд очищен от бандітизма! Бандітское гнездо — Холодний Яр — ликвидировано. Отаман Чучупака і изменник бандіт Коцур — разстреляни вместе з своїми штабами“. Переглядаю статтю, з якої довідуюсь, що Чигиринщину два роки тероризували „бандити“, які відбирали у селян хліб та останню скотину, вбивали бідняків та знущалися над ними. Селяни не раз виступали проти „кулаків-бандитів“ та не могли дати їм ради. Нарешті червоні частини успішними операціями винищили всіх бандитів. Вдячне населення захоплено вітало всюди своїх визволителів більшовиків. У всіх селах вибрано сельради та комнезами. Совітська влада закріплюється. Переводиться розкулачення кулаків. Селяни з ентузіазмом виповнюють „развйорстку“, добровільно збільшуючи завдання уряду. З червоними прапорами, з революційними піснями — везуть на „пункти“ хліб та продукти.

Повертаю газету.

— Добре намалювали — що й казать!

— Такого сорту звіт подало певно командування тих частин, які переходили. Та що іншого співає повітова влада з Чигирини. Чигиринські „товариші“, як побачили, що починають розпукуватися бруньки на деревах — так неначе їм хто гвіздків в стільці набив. Виплакали у Києві дозвіл, щоб перебратися з Чигирини до Кам'янки, на залізницю. За який тиждень буде повітовий центр у Кам'янці.

— А як же з вами буде, Андрію?

— Будемо покищо триматися — там побачимо, що робити. Треба тільки підсилити склад нашими хлопцями. Цього я і приїхав. Довідатися, що у вас діється, та кількох хлопців ще взяти. З переходом повіту до Кам'янки — одержали наказ збільшити міську міліцію.

— Ото поки тут нема що робити, бери кількох добрих хлопців з бурлаків та йди до нас за старшого міліціонера. Тебе в Кам'янці ніхто не знає.

— Як отаман відпустить — піду.

— Я з ним побалакаю. Довго вже триматися не прийдеться. Весною щось викується, почнеться якийсь рух, — тоді перебем повітове начальство, захопимо, що вдасться зброї — і до Холодного Яру.

Звертаємо на лісову доріжку і лісом вибираємося на мельничанські хутори.

У вечері відбулася нарада. Отаман згодився на підсилення „міліції“ у Камянці.

Хлопці з Чорнотою вночі відіхали назад до Камянки.

Слідуючої ночі, я з трьома козаками, з яких один добре знав розположення Камянки, добрався садами та огородами до „Управління міліції“.

На варті коло дверей стояв донський козачок Андрюша. В коридорчику наладований „Максім“. У приміщенні для міліціонерів, на столі проти вікна „Кольт“. На підлозі — чотири скринки з гранатами „Мільса“. В станку коло стіни в зразковому порядку рушниці. На тапчанах спали й лежали одягнені „міліціонери“ — самі наші хлопці. Міліціонери, які не знали таємниці кам'янської міліції, мали дозвіл мешкати на приватних мешканнях, хоч небажаних по настроях Чорнота зі складу міліції видалив.

Не дивлячись на пізню годину, застаю у кабінеті Чорноту та Начміла Леська-Лещенка. Знайомимось.

Лещенко, типовий чигиринець козацького крою. Сердечно вітається зі мною, та в очах його якась задумка, неспокій.

В розмові висловлює сподівання, що з весною „червоних забере чорт з України“. Відчувається, що він під цей час щиро бажає цього. Хлопець міцно засів між двома вогнями, не знаючи, з якого боку попечеться. Дипломатично запитує, чи під час нападу червоних не знищені, або не захоплені папери, які посідав Петро Чучупака, як начальник штабу.

Розуміючи, про що йому йде — кажу, що всі папери штабу цілі і знаходяться у нового отамана. Це його з одного боку заспокоює (загубні для його папірці не попали до червоних), з другого — пригнічує. (Життя його по старому в руках Холодноярського штабу).

Пишу йому заяву про вступ на службу до міліції. До неї прикладаю документи на ім'я Валентина Сімянціва. Ці (приватні) документи забув на квартирі під час переходу запорізької групи через Матвіївку козак Богданівської кінної сотні, а господар, знайшовши — приніс до Холодноярського штабу. До них доробили в штабі посвідку, що я служив добровольцем у червоній армії, та в наслідку контузії „петлюрівською“ гранатою — звільнений лікарською комісією як нездібний до чинної військової служби.

Начміл поклав на заяві резолюцію, що „товариш“ В. Сімянців, зачислюється старшим міліціонером по сільському району.

На другий день наше прийняття на службу до міліції було оформлене в наказі.

Приступаю до праці. Розглядаю заяви про кра-

дежі та бійки з сіл, які вже признавали „советскую власть“. Висидаю на розслідування міліціонерів, часом виїжджаю сам.

„Заприятелював“ з матросом — „волвоенкомом“. Голова ревкому Вишневецький відносився до нас усіх дуже добре, задоволений, що має міліцію „з правдивих більшовиків-українців“. В розмовах жалкував все, що до цього часу не прибула до Камянки чека та що покищо приходиться утримуватися від розправи над місцевою інтелігенцією „наскрізь петлюрівською“, яка настроєна на свій дух міщан, селян та робітників цукроварні. (Боявся бунту при переведенні арештів.)

Одного дня, вся міліція вийшла на станцію робити облаву на „спекулянтів“.

Розминалося якраз два потяги — київський та одеський.

Попід вагони суетливо бігав жидок — уповноважений „О. Д. Т. Ч. К.“, чіпляючись до жінок та селян з тлумками. Грубіші спекулянти, які везли більшу кількість соли, були в військової форми, зі зброєю, мали документи від різних більшовицьких установ. Беремося головним чином до них.

Чорнота, стоячи на платформі з червоною повязкою „помнач волостной рабоче-крестьянской міліції“ на рукаві — розпоряджається.

Вантажні вагони набиті народом. Люди з тлумками обліпили дахи вагонів, буфети, східці. В одному вагоні, повному мішків із сіллю — дві „панни“ і сім озброєних матросів, які нікого до середини не пускають.

Коли дійшла черга перевіряти цей вагон — на дверях став кремезний матрос у формі, з револьвером в руці.

— Давай, давай дальше! Тут не пройде твій номер.

— Матроси едут!

„Старший міліціонер міського району“ — Йосип Оробко шарпнув двері.

— Винось мішки на платформу!

Почувши такий наказ, „братішки“, вхопивши револьвери та гранати вискочили з вагону.

— Што?! Каво?! Да ми вас, так вашу раштак... криси тиловіе!... Кто за советскую власть кров проливал?!

Чорнота підняв руку з револьвером.

— Взять на мушку!

Кільканацять рушниць уставилося матросам в очі і груди.

— Сволота контр-революційна! З бандитами боротись вас нема, спекулянти прокляті! Здасть зброю, а то перебем як собак!

Один матрос шарпнувся через лаву.

— Я, братішки, січас телеграму дам таваришу Троцькому! Ми октябрскую революцію завовали!!!

Та діставши від Оробка кольбою по голові — покотився на землю.

Побачивши, що жарти погані — „братішки“ здали зброю та стали виносити мішки.

Любуємось з Чорнотою двома „мавзерами“ та п'ятьма новенькими „наганами“. У Холодному Яру здадуться...

Від кийвського потягу підійшов хлопець в напів-сільським, напів-міським одязі.

— Добре справляєтесь, товариші! З цією сволотою просто — біда! У нас у Києві на тім тижні двох чекістів на стації вбили. Лічать, що як матроси Петроград брали, то вже можуть совітській власті по голові їздити. У вас в місті чека нема здається?

— Немає. Самі справляємось.

— Як би ми всюди мали таку міліцію! А то до чорта „контр-революції“ у міліцію напхалося. Ви, товариш начальник, партійний?

Чорнота зміряв його поглядом.

— Комуніст. А вам що до того?

Незнайомий перевів погляд на мене.

— Бачте, мені треба дещо з вами побалакати...

Чи товариш теж член партії?

— Це наш комсомольський організатор. А в чім справа?

Незнайомий „товариш“ витягнув посвідку.

Таємний уповноважений Київської губчека по боротьбі з бандитизмом їде в службовій справі до Чигиринської „уездчека“.

— Бачте... Мені треба персонально висвітлити положення з бандитизмом в околицях Холодного Яру. Ви мусите знати місцевість і обставини. Чи мені краще їхати на Олександрівку, добратися до Чигирини, а потім вже туди, чи я міг би добратися до Чигирини через Холодноярські села — і по дорозі довідатися, що треба. Може ви деякі відомости мені дасьте?

— Ми дамо звичайно вам більше як Чигиринська чека, бо у них „інформація“ ні к чорту!

— Про це мені і в Києві казали.

— Краще було би ще, як би ви самі розвідали. Тільки це небезпечно.

— У мене є документи, що я петлюрівець... Та я вже знаю, як з ними треба на випадок чого. — Найгірше, що я місцевости не знаю... У вас є свої люди у Мельниках, Медведівці, Лубенцях?

(„Товариш“ видно добре вистудіював мапу.)

— От що, товаришу! Товариш Сімянц'в має в тих селах своїх вірних людей — комсомольців. Вони нас інформують про що треба. Він у них буває потайки. Як хочете — він вам допоможе. Підете собі вдвох, зробите, що треба, а тоді до Чигирини. Так буде безпечніше, бо бандити мають у Чигирині свою агентуру і колиб хто з неї побачив вас у Чигирині, а потім ви з'явилися у селах — булови підозріло. До Кам'янки теж не ходьте. Як це для вас підходить — зачекаєте отам на замівниці, т. Сімянців передягнеться і прийде до вас.

— Я вам дуже вдячний! Це дійсно буде добре. Як моя справа добре вдасться — вас чека винагородить.

Коли поверталися до міста, Андрій глянув мені в очі.

— Ну, браток, „на ловця і звір біжить“... Заведеш його на Мельничанські хуторі до наших хлопців. Там візьмете добре за горло — розкаже, що то за справа у його... Це дуже добре. Видно щось чека вже задумало робити... Тільки живим з твоїх рук він вже не вийде — зрозумів?!

(Далі буде.)

Пів року під більшовиками

(Спомин. Написав Микола Алиськевич).

I.

В перших днях лютого 1920 р. розташувалися останки У. Г. А. в околицях Балти, змінивши тут свій плян походу в Румунію чи Одесу. Дня 10. того місяця прибув я з моєю частиною, зложеною в січні в Ялтушкові із виздоровців і деяких етапних сотень, силою 200 стрільців і околом 15 старшин до Балти і застав там вже Начкмду У. Г. А. та деякі частини I. корпусу. Були там ще тоді і дві сотні Денікінців, але вони вибралися вночі в напрямі Кодими—Ямполья под. Тому, що вже в дорозі мав я 38° горячки, положився я з прибуттям у Балту до ліжка, а слідуючого дня сконстатував у мене лікар буденну тоді у нас рідч — сильний тиф. Команду моєї частини перебрав зараз пор. Павло Дубас, а мої стрільці, які могли ще тягати за собою свої потифозні ноги, оповняли в Балті службу залоги. Що вечера сходилися до мене мої старшини і щораз ділилися новими вістями і комбінаціями щодо дальшої

судьби У. Г. А. І так говорили, що вигляди на перехід нашої армії в область Румунії ще не пропали, бо саме тепер переговорює в тій справі з Румунами сот. Бамко і Паліїв і ось-ось ми всі перейдемо до Румунії; іншого дня появилися чутки, що на днях прибудуть через Одесу десятки тисяч наших полонених з Італії в повнім зоруженні і ми в злуці з ними підемо походом проти більшовиків, що більше: Начкмда вислала вже навіть своїх відпоручників в Одесу, щоби переняти їх. Були також такі комбінації, що У. Г. А. має йти вздовж Дністра в околиці Кам'янки под. і в злуці з Денікінцями і Армією УНР вдарити із заходу на більшовиків. Остаточний кінець всіх балачок завершив факт, про який почули ми околом 20. лютого, а саме, що Начкмда У. Г. А. вислала своїх відпоручників до Червоної Армії, яка була вже тоді в околицях Гайсина, на переговори в справі переходу наших частин на більшовицьку сторону. За кілька днів стали ми вже перед доверше-

ним ділом, а подія ця не викликала у нас надзвичайних вражінь. Кожний бачив безвихідне положення наших решток, а тиф, злидні і студії, а й безцінна блуканина по просторах подільської України зломилі сили і духа як у стрільців так і в старшин.

Дня 20. лютого около 10. год. перед пол. заглянуло в мої вікна перше лютневе сонце. Того дня почувався я дуже ослабленим; щоденні 40 і 41 степені горячки зіли мої сили, підкопані вже в грудні 1919. р. поворотним тифом. Я лежав тоді сам в моїй кімнаті, бо чура Василь вийшов був на місто по содову воду і молоко, одинокої харчі, якими тифозникові можна було житивитися. Попри обезсилення якийсь сум і туга залягли тоді моє серце. Мої чорні думки перебив пок. товариш, чет. Жила, який прийшов повідомити мене, що перед пів годинию вступив у Балту перший кінний відділ більшовицької армії. На цю новину не вибилася в моїй уяві ніодна путня думка так, що слова пок. Жили перейшли мимо моїх ух.

II.

Перші дні нашої злуки проминули беззамітно, більшовики не вмішувалися ще до нашого військового життя, ба навіть кружляли чутки, що останемо до них у подібних відносинах, в яких були до Денікінців, себто, що від нового нашого спількуна маємо доставати одяги, гріш, зброю на те, щоб по випочинку і переорганізуванні боротися як скрема Галицька Армія проти спільного ворога. Це переконання піднесло у нас духа і надії на побідний поворот в Галичину з одної, а рівночасно викликувало довіря до більшовиків з другої сторони, тимбільше, коли ми почули, що до Начкми прибув як звязковий з Червоною Армією підхор. Порайко, Галичанин, родом чи не зі Снятинщини. Тимчасом небавком наші оптимістичні сподіванки болоче нас розчарували! З прибуттям Порайка зачалися для нас прикрі переживання, може ще прикріші, як за пізніших команд „ряних“ більшовиків, для нас чужинців. Перший свій виступ зазначив Порайко арештом командантів НКГА ген. Микитки і ген. Ціріца, а вслід за ними інтернуванням ген. Тарнавського. Поки що лишив їх у Балті, але опісля вивіз перших двох у безвістя. Сам став начальником тоді вже полевого штабу ЧУГА, яку то назву приняла наша Начкма ГА. До реорганізації наших частин Порайко не брався, зате почав старатися реорганізувати духа Галичан, а головно наших стрільців. Зачав від мітінгів, числячи на те, що наш стрілець дасть за ціну більшовицьких шумних фраз і кличів промінати свої переконання, свого духа і свої ідеї за більшовицькі, як то зробив сам Порайко. Одначе виявилася, що наш стрілець показав о багато більший гарт духа і привязання до своїх старшин, як сподівалися ріжні Порайки й Затонські. Кожний із старшин, свідомий форм більшовицьких переворотів, не виключав можливости зневіри наших стрільців, чого підставами могли бути: невдача боротьби в Галичині й найріжнородніші злобні видумки під адресою наших старшин, які нібито мали за-

продати Галичину в руки Поляків, а дальше похід на Київ і відворот із нього, дальше тиф, недостача харчів, одягів і гроша, а вкінці тяжкий безнадійний похід під Одесу. Видавалося, що стрільцям, які кинули свої рідні сторони, нічого іншого не лишилося, як безвільно переймитися більшовицькою пропагандою; тимчасом цей заледви кількатижневий побут наших Галичан під більшовиками виявив, що головним і найсильнішим приказом для членів нашої армії була спільна ідея й високовартна національна свідомість, яка в парі з довірям і товариською повагою до старшин, зливалася в одно сильне, непохитне військове тіло під назвою „Галицька Армія“.

На першій із мітінгів почав Порайко „отвирати“ очі нашим стрільцям на їх теперішнє положення, в яке завели їх галицькі пани адвокати з Петрушевичем на чолі, переодягнені в австрійські старшинські однострої. „Вони запродали нашу — говорив — землю Полякам, опісля віддали вас за грубі гроші російському генералові Денікінові; ріжте тому своїми багнетами тих галапасів, а самі держіться нашої звізди, під якою вернетесь назад домів і проженете з неї ворога“. Однак ті фрази Порайка викликали зовсім противні висліди, ніж ті, до яких стремів тодішній прибораний спаситель галицького стрілецтва. По повороті з мітінгів, стрільці з погордою розказували зміст його промови своїм старшинам. Найбільше недовіря, ба й ненависть до більшовиків викликав Порайко своїм приказом викинути з шапок тризуби, а на їх місце зачепити більшовицьку звізду. Вправді члени ГА. мусіли заложити звізди, не кинули одначе тризубів, лише хоронили їх як найбільшу святість. Дальшим приказом Порайка було відібрання чурів, старшинських відзнак, титулів, харчівень, словом затертя всяких ріжниць між старшинами та стрільцями, а рівночасно назначення полевого суду ЧУГА виключно для судження старшин.

Не лихий був намір товариша Порайка зробити одним махом із ГА. частину червоної армії двома безпардонними операціями: зачервонити стрільців причіпленням звізди й вихопити їх з рук старшин, а другою — дозволом різати „офіцерів“. Рівночасно доручив він пресовому відділові Пол. Штабу видавати щоденник „Червоний стрілець“ з метою комуністичної пропаганди серед нашого стрілецтва. Зміст поодиноких чисел складався із фронтового звіту, а дальше з лайок на українських буржуїв від Петрушевича по найменшого хорунжого, при чім на кожній сторінці не бракувало покликів „Пролетарі всіх країн єднайтесь!“.

Тимчасом завівся Порайко у своїх надіях, бо душевна лучба між стрільцями та старшинами ще більше скріпилася, а щодо зміни титулів і старшинських ранг не було випадку, щоби стрілець відозвався колінебудь до старшини словом „товариш“, або не віддав йому військової почеси.

Як ділали заохоти червоних на наших стрільців, нехай послужить як примір отся подія: Тягну, я був тоді по щасливо перебутій крізі; заходять до мене вечером чет. Жила й пор. Дубас і розказують, що вони втиснулися сьогодні на мітінг (старшин більшовики на мітінги не впуска-

ли!) і були свідками, як по підбурюючих промовах Порайка й Затонського — який нарочно тоді прибув у Балту на мітинг до Галичан — обидва проводирі, певні хосенного впливу свого гово-рення — веліли присутній жидівській балтській музиці заграти Інтернаціонал. На це повстав на салі крик, стрільці перервали гру Інтернаціоналу і заїнтонували „Ще не вмерла“, а оба аранжери зібралися як непишні зі салі.

Командування Порайка довго не тревало, бо небавком прибули до Балти 22-літній жид Салагуб, як командант Пол. Штабу ЧУГА і полковник російської булави Іванов, як шеф штабу, а Порайка забрано до штабу XII. більшовицької армії, до якої саме тоді влучено всю ЧУГА.

Нова команда взялася зараз до реорганізації нашої армії, яка була тоді зібрана корпусами в околицях Бершаді, Балти й Бірзули. З поодиноких корпусів утворила бригади, з бригад полки і т. д. Давних командантів корпусів поусувала, а бригадними поназначувала сотників: I. — Білинкевича, II. — Головінського, і III. — Станіміра, при чім додала до кожної команди по одним комісарю, які мали бути більшовицькими очима та ухами кожної бригади. За виїмком кількох ревних комісарів, усі інші були про форму і всі таки були зі „своїх“ — Галичан. Перемінила також і склад Полевого Штабу. Більшість старшин, дотеперішніх членів Начкмди ГА. сама забралася до поодиноких бригад, інших поусував Салагуб і оточив себе лише одиницями податними на його вказівки.

Дух Галицької Армії концентрувався тепер виключно в поодиноких бригадах. Частини, які були досіль у Балті, розіслав штаб до бригад, тимсамим зніс і мою частину. З моїх старшин деякі розійшлися по бригадах, а деякі лежали в тифі, або були виздоровцями по ньому. Таких назбиралося в Балті около 30, між ними виздоровцем був і я. Командантом більшовицької залози був бувший пелюрівський сотник Авдієв, а його одинокою військовою силою, а рівночасно залогою в Балті була галицька технічна сотня під рукою пор. Корнила Кізіюка. Була вона доволі сильна, мала 200 стрільців, а була також військово карною. Попри штаб ЧУГА була ще головна Інтендантура бувшої Начкмди, тепер під проводом інж. Кадайського; цей переняв головну інтендантуру по сотнику др. Ількові Цьокані, по яким слід ще підчас нашого маршу під Одесу загинув; говорено, що виїхав він через Одесу за границю. З балтських часів лишилися памятни для Галичан приділи з інтендантури денкінських пелеринок, які інт. Кадайський роздав був тоді всім членам ЧУГА. Дальше була ще команда

двірця і повний жидівський шпиталь наших тифозників.

Внутрішнє почування кожного з нас, здається, було більше як погане; навіть духово сильніших одиниць опустила всяка енергія та ініціатива, кождий ходив пригноблений, зневірений, зломаний фізично й морально більшовицьким насильством. Були одиниці вдоволені з свіжого ладу, а до таких і то діяльних належали між іншими гімн. професори: Сидоряк, Музичка й Кондрацький; були одиниці, які вправді не годилися з комуністичними ідеями, але бачили наше безвихідне положення і вступали до більшовицьких установ з наміром працювати там по змозі по лінії української ідеї; до таких належав і чет. Жила, який обняв комісаріят шкільництва на повіт Балту.

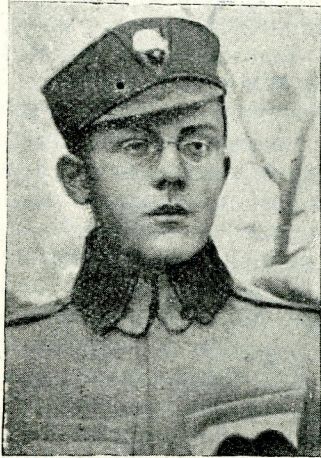
З усіх установ найживішу діяльність проявляв тоді Полевий Суд ПолЧУГА а його присуди були одинокими подіями, які збуджували наші приспані нерви. Саме тоді присудив був згаданий суд сот-ка Стахура на смерть, але засудженому вдалося завдяки конвоеві галицьких жандармів утікати від смерті в останній хвилині; а самі жандарми везли його на розстріл темним вечором возом поза місто, де була вже приготована для нього яма; не доїзючи до місця страчення, віз, чи не нарочно, вивернувся, а присуджений вихіснував цю хвилину на щасливу втечу. Тоді траплялося більше подібних випадків, але поодиноких годі мені тямити, тимбільше, що під цей час я ще нікуди не виходив.

Влада більшовиків щодня більше закріплювалася, а кождий її приріст зазначувався у щораз нових потрясеннях наших нервів ізза нових арештувань і присудів старшин У. Г. А., а вслід за тим росло щораз більше наше душевне пригноблення. Одинокою нашою розрадою був тоді старенький, тепер небіщик, о. Рибчак, бувший духовник моєї частини, який своїми розмовами піддержував у нас надії на краще „завтра“. Жаль було дивитися на цього високого, худого старця, якому не прийшлося спокійно доживати старости при рідні в Домажирі під Львовом, а який вірно ділив долю ГА, тиняючися з нею по просягорах України. Цілими днями пересиджував небіщик поміж нашими хорими в жидівським шпиталі і не оглядаючися на небезпеку зарази, розносив хорим ліки та слова потіхи. Кождий, без ріжниць віку, віри й переконань шанував його особу, ба навіть більшовики не важилися робити йому якоїнебудь пакости, глядячи на цю високу, із трохи вдлі похиленою головою, стать, яка скоросвіт зближувалася повільною ходюю до шпитального будинку, а пізнім вечором виходила з нього. (Далі буде).

ПОСМЕРТНА ЗГАДКА

В травні 1931 р. приняла скільська земля у свої зимні обійми тлінні останки бувшого Січового Стрільця — о. Романа Сивака, завідателя Корчина.

Як наші Карпати білим квітом вкривалися, відбув колишній фронтовий борець за кращу долю України свою безповоротну мандрівку у життя вічне, залишаючи за собою шлях „болізни й печали“.

Покійник родився 1899 р. у Відні, де його батько був суддею. У ранній молодості остає круглим сиротою. Добра рідня тулить маленького осиротилого Романа біля себе. Пятнадцятилітнім хлопцем застає його вибух світової війни. На перший поклик творити завязок рідної рмії, вступає молоденький Роман — напів ще дитиною — у ряди УСС. 1914. р. він у бучацькому курні інж. Гриніва. Два роки пізніше переходить до польових частин. У битві під Конюхами попадає в російський полон. Коли після березневої революції в Росії формуються на Великій Україні перші відділи Української Армії, він — один з перших — зголошується до них. Служить у сотні Р. Сушка й разом зі СС. перебуває всі світлі, як також тра-

гічні менти наших визвольних змагань. 9 грудня 1919. р. попадає під Шепетівкою враз з останками Армії УНР у польський полон, де переходить усі звісні страхїття, включно з тифом. 1923. р. розпочинає богословські студії у Львові. Після прийаття свячень у 1929. р. працює на становищі сотрудирика в Славську, а пізніше як завідатель Корчина. Вільний час від душпастирських занять, подібно як підчас богословських студій, — коли то ферійний час переводив у Ласківцях, пов. Теревовля, й Зубрці, пов. Бучач — присвячує праці для народу на просвітному й кооперативному полі.

Дух його рвався до чину, та сили тіла відмовляли послуху! Затяжна грудна недуга, якої початок сягає стрілецьких ровів і табору полонених, приходила щорік далше до тящого слова. Ясною хвилиною в огданих днях його життя були відвідини Іх Ексцеленції Митрополита Андрея.

Прийшла весна 1931. року, а з нею замість свіжих сил — неумолима смерть. Травневого дня зійшов на вічний спочинок молодий чоловік, що ще нелітним хлопчиною зрозумів клич рідної Землі — стати в обороні відвічних прав Її! Страшною недугою підкошений упав у священничій одежі вірний син Української Землі. Він згинув на тернистому шляху української Нації до кращого Завтра!

Хай в заплату за це Рідна Земля пером Йому буде, а Всевишній надгородить Його небесною радістю за хрустальний характер, благородне серце й духа посвятити!

Р. Данилевич.

„ЛІТОПИС ЧЕРВОНОЇ КАЛИНИ“

ІЛЮСТРОВАННИЙ ЖУРНАЛ ІСТОРІЇ ТА ПОБУТУ

V. річник / Число 9. / Вересень 1933.

*

ЗМІСТ:

Шевченківське Свято в Одесі 1920 р. Олесь Бистренко	2	Козаки по статуту генуезських кольоній Д-р інж. С. Федорів	15
Останні дії 2-го гарматного полку Денис Онишук	3	Рік в Холодному Яру Юрій Горліс-Горський	18
Історія 8-ої Галицької Бригади Др. Іван Карпинець	8	Пів року під більшовиками Микола Алиськевич	21
В більшовицьких лабетах Олесь Бистренко	11	Посмертна згадка Р. Данилевич	24

Мистецьке
виконання
у 12-ти
кольорах
в прегар-
ній оправі
висилає на
замовлен-
ня Видав-
нича Кооп.
Ч. Калина
Львів,
Зіморовича 3.

Портрет
геть. І. МАЗЕПИ,
кисти арт.
В. Дядиню-
ка прикра-
са кожної
хати і уста-
нови, у зви-
чайній о-
праві 2 зл.,
в кращій
2·50 зл. без
о п р а в и
1 зл.

У наших руках розвій рідного промислу!

ПАПЕРЦІ і ТУТКИ повноватки

„КАЛИНА“

є найздоровші і з найкращого сирівця

ЛИТАЙТЕ У КОЖНІЙ ТРАФІЦІ!